

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Михайла Коцюбинського**

КОБИЛЯНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 658.382.3:378.147

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
КОМПЕТЕНЦІЙ З БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Вінниця – 2013

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у Вінницькому національному технічному університеті
Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Пустовіт Григорій Петрович,
Президія НАПН України, учений
секретар Відділення загальної педагогіки
та філософії освіти, м. Київ.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Козяр Михайло Миколайович,
Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності МНС України, ректор;

доктор педагогічних наук, професор
Васянович Григорій Петрович,
Львівський науково-практичний центр
професійно-технічної освіти НАПН України,
завідувач відділу гуманітарної освіти;

доктор педагогічних наук, професор
Лук'янова Лариса Борисівна,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, завідувач відділу андрагогіки,
м. Київ.

Захист відбудеться 18 червня 2013 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.05.053.01 Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за адресою: зала засідань, 2-ий корпус, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за адресою: вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100.

Автореферат розіслано 16 травня 2013 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А. М. Коломієць

Загальна характеристика роботи

Перехід до демократичної і правової держави, ринкової економіки, наближення до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку зумовив модернізацію економічної освіти на сучасному етапі розвитку України. Водночас зростання технічної оснащеності виробничого та побутового середовища актуальними поставило під загрозу здоров'я та життя сучасного і майбутнього поколінь, існування людської цивілізації.

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження засвідчив активний пошук ефективної системи формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності (БЖД) у майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах України. Сучасна концепція БЖД базується на досягненні допустимого ризику. Її сутність полягає в досягненні найменшого рівня ризику, який сприймає суспільство на певному етапі свого розвитку, враховуючи рівень життя людини в контексті соціально-політичного та економічного розвитку та досягнень науки та техніки. Тому навчання молоді основам безпеки життєдіяльності є процесом формування гуманного світосприйняття і готовності до свідомої гармонізації стосунків у системі «природа – людина – суспільство – економіка». Недостатня ефективність сучасної системи підготовки до безпечної життєдіяльності ще на етапі навчання призвела до того, що в Україні рівень травматизму серед вихованців, учнів та студентів під час навчально-виховного процесу за 2005–2010 роки зріс на 2894 випадки, а у Вінницькій області – майже в 3 рази (з 74 до 216 випадків).

Відтак сучасна професійна підготовка менеджерів уже не може базуватися на моделі навчання, що спрямована на послідовне й механістичне засвоєння людиною певного обсягу знань, повторення яких формувало вміння, у подальших тренуваннях набувалися стійкі професійні навички, що дозволяло реалізувати набутий у вищих навчальних закладах освітньо-професійний потенціал упродовж усього періоду їхньої трудової діяльності. Фахівець економічного спрямування має володіти здатністю адаптуватися до нових вимог ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати креативні індивідуальні рішення, навчатися впродовж життя.

Запровадження компетентнісного підходу в процесі підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей гальмується такими причинами: в організації викладання економічних дисциплін не повною мірою враховані потреби економічних перетворень, входження до Європейського економічного та освітнього простору і гуманізації освіти; система вищої економічної освіти все ще орієнтована на знання, вміння й навички як кінцевий результат, а рівень знань залишається основним критерієм в оцінюванні рівня підготовленості студентів у процесі фахової підготовки у вищих навчальних закладах; виховна складова у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації знівельована; реалізований на стадії формування державних стандартів (ОПП, ОКХ, навчальних планів) принцип варіативності в системі вищої економічної освіти практично не застосовується; набуття професійної компетентності студентами в

процесі навчання не повною мірою орієнтовано на майбутні види їхньої виробничої діяльності: організаційно-управлінської, виробничо-технологічної тощо; наявністю суттєвого розриву між навчальною професійною підготовкою студентів і їхньої готовністю до майбутньої економічної діяльності; вивчення економічних дисциплін проводиться без урахування міжпредметних зв'язків, переважно вони не інтегруються в майбутню професійну діяльність; більшість викладачів економічних дисциплін не підготовлена до застосування сучасних технологій навчання з реалізації особистісного підходу в навчанні майбутніх фахівців економічних спеціальностей.

Зазначені вище недоліки підтверджують актуальність проблеми формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей. До того ж, ця проблема посилюється суперечностями між:

- вимогами суспільства щодо підготовки конкурентоспроможних фахівців економічних спеціальностей, здатних розв'язувати проблемні ситуації та нестандартні професійні завдання з урахуванням ризику виникнення техногенних аварій і природних небезпек, дбати про особисту і колективну безпеку в межах своїх повноважень, і низьким рівнем сформованості їхніх компетенцій з безпеки життєдіяльності;

- потребою формувати сукупність загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей і відсутністю педагогічної технології, що дає змогу гарантовано сформувати ці компетенції в системі неперервної освіти;

- потребою в неперервності процесу формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей і відсутністю узгоджених не тільки з іншими дисциплінами професійної підготовки, а й між собою навчальних програм дисциплін циклу безпеки життя і діяльності людини: «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист», які повинні забезпечувати реалізацію принципу наступності навчання на різних рівнях освіти.

Актуальність проблеми, її важливість та потреба розв'язання цих суперечностей і зумовили вибір теми дослідження **«Теоретичні і методичні засади формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах»**.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено відповідно до Концепції загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012-2016 роки (розпорядження КМУ від 31.08.2011 № 889-р), тематичного плану науково-дослідних робіт Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України з теми № 20К1 «Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Вінницького національного технічного університету (протокол № 11 від 24.04.2008) та узгоджена рішенням

бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 17.06.2008).

Мета дослідження. На основі визначених і схарактеризованих теоретичних і методичних засад, розробленої в процесі досліджень технології обґрунтувати систему формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах та експериментально перевірити її ефективність.

Відповідно до поставленої мети визначено **завдання** дослідження:

1. Здійснити ретроспективний аналіз становлення наукових основ безпеки життя і діяльності людини й аналіз провідних підходів до формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

2. Розкрити сутність та зміст вимог до підготовки фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

3. Визначити сутність процесу формування культури безпеки життєдіяльності та її основні складові.

4. Теоретично обґрунтувати і розробити концептуальні положення та зміст педагогічної технології з ефективного формування загальнокультурних і професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах та здійснити експериментальну перевірку.

5. Обґрунтувати та розробити структурно-організаційну модель процесу формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у багаторівневій педагогічній системі «професійно-технічна освіта – бакалаврат – магістратура (спеціалітет) – післядипломна підготовка» як педагогічну систему.

6. Розробити навчально-методичні комплекси дисциплін циклу безпеки життєдіяльності для фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах (навчальні і робочі програми, навчальні посібники, дистанційні курси, методичні рекомендації до самостійної роботи, контрольних, практичних, лабораторних і фахових кваліфікаційних робіт, проведення ділових ігор, ілюстративні матеріали, тести тощо).

7. Експериментально перевірити ефективність запропонованої структурно-організаційної моделі і технології формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у системі багаторівневої освіти у вищих навчальних закладах.

Об'єкт дослідження – підготовка майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Концепція дослідження. Мета роботи, її науково-теоретичні засади, специфіка формування в майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах культури безпеки та ризик-орієнтованого мислення, які передбачають відповідальне ставлення до особистої безпеки та безпеки

оточуючих на виробництві і у побуті, а також до виробничого середовища та довкілля, зумовлюють визначення концептуальних положень дослідження і їх обґрунтування на теоретичному і методичному рівнях.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури з основних напрямів наукових досліджень, спрямованих на розв'язання практичних проблем формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах дав змогу обґрунтувати у дисертаційному дослідженні такі аспекти:

- філософсько-історичний аналіз генезису суспільних відносин розкриває дієві чинники сучасних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей з формування культури безпеки, забезпечення особистої та колективної безпеки в життєвому середовищі, власного світобачення і громадянської позиції;

- проблеми соціально-педагогічного, психологічного, виховного та організаційного характеру професійного становлення майбутнього фахівця економічних спеціальностей треба розв'язувати шляхом соціалізації, професіоналізації і самореалізації студентів у навчальних закладах, що забезпечить їхнє вільне входження в простір соціальної та професійної діяльності;

- компетентісно-орієнтований підхід під час підготовки фахівців забезпечує їхній професіоналізм та конкурентоспроможність на ринку праці, творче застосування знань і вмінь, гнучкість і мобільність у процесі професійної діяльності, коли працівник змушений постійно розв'язувати проблеми, що створює можливості для безперервних змін та вдосконалень і досягнення поставлених цілей. Застосування інноваційних та індивідуальних форм навчання формує в студентів прагнення самостійно аналізувати, мислити і діяти в складних життєвих ситуаціях;

- реалізація міжпредметних зв'язків як між дисциплінами циклу безпеки життєдіяльності, так і з дисциплінами циклів соціально-гуманітарної, природничо-наукової, фундаментальної, загальноекономічної та професійної підготовки, включення до галузевих стандартів вищої освіти змістовних частин з безпеки життя і діяльності людини та охорони праці забезпечують комплексне формування компетенцій для здійснення професійних завдань, пов'язаних з гарантуванням збереження життя та здоров'я працівників в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій, матеріальних і культурних цінностей в межах науково-обґрунтованих критеріїв допустимого ризику.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що процес формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах стане більш ефективним, якщо буде здійснюватися відповідно до науково обґрунтованих теоретико-методичних засад, а саме: концепції, моделі, технології, критеріїв та показників набутих навичок і компетенцій, компетентісно-орієнтованого підходу до проблеми вибору доцільних форм і методів навчально-виховного процесу у вищій школі.

Загальну гіпотезу конкретизовано в низці **часткових гіпотез**, які передбачають, що формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах набуває результативності, якщо:

- створено соціальні, педагогічні, психологічні умови для реалізації мети і завдань формування цих компетенцій для забезпечення особистої та колективної безпеки в життєвому середовищі, розв'язання професійних завдань з урахуванням ризику виникнення техногенних аварій і природних небезпек;

- розроблено і впроваджено структурно-організаційну модель формування компетенцій з безпеки життєдіяльності, спрямовану на досягнення культури безпеки фахівців економічних спеціальностей під час здійснення професійної діяльності відповідно до суспільних запитів;

- визначено загальні та конкретні принципи проектування педагогічної технології формування компетенцій з безпеки життя і діяльності людини (системність, синергізм, ізоморфізм, гомоморфізм), які доповнено компетентнісно-орієнтованим, культурологічним та технологічним підходами;

- розроблено науково-методичне забезпечення процесу підготовки з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах в умовах приєднання України до Болонського процесу.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на ідеях, принципах, методах і підходах сучасної загальнонаукової методології і філософії, як-от: ідеях про роль людського розуму в збереженні життя на Землі і подоланні протиріч між суспільством і природою; теорії наукового пізнання (закономірності про взаємозв'язок теорії і практики, про методи наукового дослідження, про творчу діяльність особистості, про розвиток логічного і абстрактного мислення); теорії систем і системного аналізу; законах діалектики; концептуальних положеннях психології та педагогіки щодо провідної ролі діяльності у формуванні особистості, єдності свідомості і продуктивної активності суб'єкта в процесі навчання; положеннях про роль неперервної освіти у формуванні професіоналізму особистості; педагогічних теоріях розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості в процесі діяльності; особистісно орієнтованому, компетентнісно-орієнтованому, культурологічному та технологічному підходах до підготовки з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Теоретичну основу дослідження становлять концептуальні положення психології та педагогіки щодо провідної ролі діяльності у формуванні особистості, єдності свідомості і продуктивної активності суб'єкта в процесі навчання (Л. П. Буєва, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Талізіна, А. В. Хуторської та ін.), проблеми формування професіоналізму особистості в процесі неперервної освіти (С. У. Гончаренко, Р. С. Гуревич, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва), єдності пізнавальної теоретичної та практичної діяльності (В. І. Байденко, Е. Ф. Зеєр, І. О. Зимняя, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, Ф. Г. Ялалов та ін.), розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості у процесі діяльності (І. Д. Бех, К. М. Дурай-Новакова,

І. А. Зязюн, В. І. Ключко, В. Г. Кремень, Л. Б. Лук'янова, А. Ф. Линенко, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, Г. С. Тарасенко, В. І. Шахов), особистісно-орієнтованого, культурологічного та синергетичного підходів до підготовки майбутніх фахівців (С. А. Архангельський, В. П. Безпалько, Г. П. Васянович, В. А. Петрук, Г. П. Пустовіт, І. О. Теплицький, Ю. К. Чернова, М. А. Шабанова, В. Д. Шадриков та ін.), упровадження інноваційних педагогічних технологій (М. М. Козяр, А. М. Коломієць, І. В. Смолін, О. В. Шестопалюк, П. А. Юцявичене). Основи компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців з безпеки життєдіяльності розкрито в працях В. В. Бегуна, В. І. Бикова, Є. П. Желіби, В. М. Заплатинського, О. І. Запорожця, В. В. Зацарного, Г. Д. Кондрацької, В. М. Лапина, О. В. Пуляк, А. О. Романчука, Л. А. Сидорчук, В. Д. Шияна, З. М. Яремка та ін.

Нормативною базою дослідження є положення законів України «Про освіту», «Про охорону праці», «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці», Концепція розвитку економічної освіти, Загальнодержавна цільова соціальна програма «Здорова нація» на 2009–2013 роки, Концепція загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012–2016 роки, Концепція державної програми профілактики травматизму невиробничого характеру на період до 2015 року, типові навчальні програми нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист», державні та галузеві стандарти вищої освіти, національні і міжнародні стандарти, положення щодо питань охорони праці та інші нормативні документи.

На різних етапах для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотез використано такі **методи** дослідження:

- теоретичні: метод вивчення й аналізу філософської, психолого-педагогічної, соціальної, природничо-наукової, економічної, нормативної, правової літератури та інформаційних ресурсів Інтернет з теми, що дав змогу систематизувати, порівняти, уточнити зміст базових понять проблеми дослідження відповідно до його об'єкта і предмета; теоретичний аналіз концепцій, теорій і методик, з метою виявити шляхи розв'язання проблеми формування сукупності компетенцій майбутніх економістів; моделювання ситуацій, максимально наближених до майбутньої професійної діяльності фахівців з вищою економічною освітою; абстрагування, конкретизація та узагальнення результатів дослідження;

- емпіричні: діагностичні (педагогічне спостереження, анкетування, самооцінювання, групові й індивідуальні бесіди, тестування), прогностичні (експертних оцінок, узагальнення незалежних характеристик), що використано для констатації стану предмета дослідження та діагностики процесу формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; педагогічний експеримент для апробації запропонованої педагогічної технології формування цих компетенцій у процесі

вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності та впровадження в практику професійної підготовки фахівців економічних спеціальностей основних положень дослідження;

- математичної статистики: критерій Фішера для оцінювання однорідності (еквівалентності) груп вибірки; критерій Ст'юдента, який дозволяє перевірити нульову гіпотезу експериментального дослідження, що дало змогу опрацювати дані педагогічного експерименту.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі інститутів менеджменту; екології та екологічної кібернетики; електроенергетики та електромеханіки; будівництва, теплоенергетики та газопостачання; машинобудування та транспорту; магістратури, аспірантури та докторантури; інтеграції навчання з виробництвом Вінницького національного технічного університету; Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету; обліково-фінансового факультету, факультетів економіки та менеджменту і товарознавства, маркетингу та туризму Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету; фінансово-економічного факультету, факультетів менеджменту, обліку та аудиту і післядипломної освіти та дорадництва Вінницького національного аграрного університету; Вінницької філії та Вінницького відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету державної податкової служби України; Вінницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом; Вінницького кооперативного інституту, комунального професійно-технічного навчального закладу «Вінницький навчально-курсний комбінат житлово-комунального господарства»; державного підприємства «Вінницький експертно-технічний центр Держгірпромнагляду України»; приватного підприємства «ТВД»; приватного підприємства «Виробниче об'єднання «ЕЛНА-СЕРВІС».

До дослідно-експериментальної роботи залучено близько 2780 студентів галузей знань 0305 «Економіка і підприємництво» та 0306 «Менеджмент і адміністрування», 412 фахівців, які здобували післядипломну освіту з економічних спеціальностей, 267 фахівців економічних спеціальностей (менеджерів) під час проведення періодичного навчання з безпеки життєдіяльності (охорони праці), 46 посадових осіб і фахівців економічного профілю (менеджерів) приватних підприємств «ТВД» та «ВО «ЕЛНА-СЕРВІС» і 18 посадових осіб і експертів з охорони праці експертного центру в м. Вінниці, 19 педагогічних та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше теоретично обґрунтовано концепцію формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей, що ґрунтується на національному і зарубіжному досвіді формування у фахівців культури безпеки і ризик-орієнтованого мислення, за якого питання забезпечення особистої та

колективної безпеки в життєвому середовищі розглядаються як найважливіші пріоритети їхньої діяльності; структурно-організаційну модель формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах з урахуванням переходу до ступеневого навчання та інтеграції освіти України в європейську та світову системи; перелік змістовних модулів, навчальні елементи, перелік загальнокультурних та професійних компетенцій, умінь за видами діяльності з безпеки життєдіяльності під час підготовки фахівців економічних спеціальностей; розроблено й упроваджено в практику педагогічну технологію формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей на основі запропонованої концепції, визначеного змісту, методів та засобів їхньої підготовки у вищих навчальних закладах як системи, що забезпечує досягнення соціально-дидактичної мети, яка полягає в набутті компетенцій для здійснення професійної діяльності відповідно до суспільних запитів з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних небезпек, формуванні в них відповідальності за особисту та колективну безпеку, що сприятиме їхній успішній інтеграції в соціально-трудові відносини;

удосконалено поняттєво-категоріальний апарат дослідження: «менеджер», «підприємець», «безпека життєдіяльності», «системний підхід» та критерії і показники оцінювання рівнів професійних компетенцій майбутніх фахівців економічних спеціальностей;

набули подальшого розвитку наукові положення про інтегральну єдність загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в життєвому середовищі та методи формування їх у майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах, що передбачають проведення навчальних, навчально-професійних і професійних форм діяльності в проблемно-пошуковому режимі, перенесення акцентів на самостійну пізнавальну діяльність студента.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці навчально-методичного забезпечення для формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічних спеціальностей:

- навчальні і робочі програми дисциплін циклу БЖД, складені з урахуванням вимог модульно-рейтингової та кредитно-модульної системи організації навчального процесу;

- навчальні посібники з дисциплін «Охорона праці в робітничій професії», «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» (ч. 1 і 2), «Охорона праці в галузі», «Охорона праці в електроенергетиці», «Охорона праці в економічній діяльності»;

- навчальні посібники «Правовий захист працівників», «Охорона праці при експлуатації електроустановок», «Охорона праці під час виконання робіт з підвищеною небезпекою»;

- лабораторні практикуми з дисциплін «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі»;

- методичні вказівки до виконання контрольних робіт з дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» і «Охорона праці в галузі»

для студентів денної та заочної форм навчання галузей знань «Менеджмент і адміністрування»;

- методичні вказівки до виконання розділів «Охорона праці» в бакалаврській і «Охорона праці та безпека в надзвичайних ситуаціях» в магістерській кваліфікаційних роботах студентів галузей знань «Менеджмент і адміністрування»;

- методичні вказівки та рекомендації до самостійної роботи з дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в економічній діяльності»;

- тести для проведення колоквиумів, рубіжного та підсумкового контролю, диференційних заліків та екзаменів;

- дистанційний курс «Охорона праці в економічній діяльності» та електронні версії всіх указаних навчальних посібників, лабораторних практикумів та методичних вказівок з дисциплін циклу БЖД для застосування в процесі дистанційного навчання.

Матеріал дисертаційної роботи може бути використаний у навчальному процесі професійно-технічних та вищих навчальних закладів, післядипломній освіті з економічних спеціальностей, під час проведення періодичного навчання з безпеки життєдіяльності (охорони праці) для формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності.

Результати дослідження впроваджено в практику навчально-виховного процесу Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (довідка № 157 від 07.12.2009), Вінницького національного технічного університету (акт впровадження від 24.06.2010), Вінницького національного аграрного університету (довідка № 12-2279 від 22.10.2011), Вінницької філії Національного університету державної податкової служби України (довідка № 24-01-01/31 від 01.07.2010), Вінницького відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету державної податкової служби України (довідка № 210 від 25.12.2009), Вінницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом (довідка № 284 від 29.06.2010), Вінницького кооперативного інституту (довідка № 117 від 12.07.2010), комунального професійно-технічного навчального закладу «Вінницький навчально-курсний комбінат житлово-комунального господарства» (довідка № 17 від 16.02.2010), Бердянського університету менеджменту і бізнесу (довідка № 01-374 від 31.07.2012),

а також у практику процесу функціонування системи управління охороною праці державного підприємства «Вінницький експертно-технічний центр Держгірпромнагляду України» (довідка № 262 від 16.08.2012), приватного підприємства «Виробниче об'єднання «ЕЛНА-СЕРВІС» (довідка № 164/12 від 17.07.2012), приватного підприємства «ТВД» (довідка № 53/12 від 05.07.2012).

Особистий внесок автора. Одержані наукові результати є самостійним внеском у розробку технології формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах для забезпечення особистої та колективної безпеки в життєвому середовищі, розв'язання професійних завдань,

пов'язаних з гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій. Ідеї та думки, що належать співавторам публікацій, у матеріалах дисертації ми не використовували.

В опублікованих у співавторстві (О. В. Березюк, В. В. Богачук, Є. А. Бондаренко, В. А. Дрончак, Р. Я. Дупляк, О. В. Ігнашук, В. І. Кириченко, І. М. Кобилянська, М. С. Лемешев, В. В. Присяжнюк, Л. І. Северин, О. П. Терещенко, С. Л. Яблочников) 6 навчальних посібників, 4 методичних вказівках, 2 лабораторних практикумах, 2 довідниках з дисциплін циклу БЖД [55, 58–60, 63–66, 69–74] автору належить теоретичний матеріал з окремих розділів, завдання прикладного змісту та методика проведення лабораторних занять. В експериментальній перевірці окремих положень розробленої технології формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах брала участь І. М. Кобилянська, що зазначено в спільній публікації [5].

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати проведеного дослідження на різних етапах виконання роботи обговорювалися і одержали позитивну оцінку на 47 міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових, науково-методичних, науково-практичних, науково-технічних конференціях і семінарах, зокрема: «Проблеми гуманізму і духовності в контексті науково-технічного поступу» (Вінниця, 1996), «Проблеми підручника для вищої школи» (Вінниця, 2001), «Проблеми гуманізму та освіти» (Вінниця, 2002), «Наука і освіта» (Дніпропетровськ, 2005), «Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте» (Одесса, 2007–2009), «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 2007), «Соціум. Наука. Культура» (Київ, 2008), «Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст» (Тернопіль, 2008), «Українська наука ХХІ століття» (Київ, 2008), «Нові технології навчання» (Київ, 2009), «Місце та роль України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти» (Вінниця, 2009), «Освіта дорослих» (Київ–Ніжин, 2009), «Veda a vznik-2009/2010» (Praga, 2010), «Naukova mysl informacujneho wieku-2010» (Przemsl, 2010), «Последните научни постижения» (Софія, 2010), «Вища школа: національні пріоритети і європейські орієнтири» (Черкаси, 2010), «Безпека життєдіяльності людини – освіта, наука, практика» (Львів, 2010), «Теорія і практика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі» (Кривий Ріг, 2010), «Засоби і технології сучасного навчального середовища» (Кіровоград, 2010), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ–Вінниця, 2010), «Менеджмент качества в системе профессионального образования: становление, инновации, проблемы, перспективы» (Барнаул, 2010), «Напрями удосконалення вищої освіти з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності» (Херсон, 2012), звітних конференціях професорсько-викладацького складу Вінницького національного технічного університету та Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (1996–2012), засіданнях кафедр безпеки життєдіяльності

Вінницького національного технічного університету та інформаційних систем в економіці Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (1996–2012) та ін.

Кандидатську дисертацію «Методи та засоби захисту електроустановок з ізольованою нейтраллю» захищено в 1985 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено в 76 публікаціях, з них: 1 монографія, 15 навчальних посібників (9 одноосібних), 6 методичних рекомендацій, 2 лабораторних практикуми, 4 довідники, 32 статті (31 одноосібна) у фахових наукових виданнях з переліку, затвердженому ДАК України, 16 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (615 найменувань, з них 32 – іноземні), 29 таблиць, 82 рисунки. Загальний обсяг дисертації – 515 сторінок, з них 367 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету і завдання, об'єкт, предмет, викладено основні положення концепції дослідження, гіпотезу, методи дослідження, методологічні і теоретичні основи, розкрито наукову новизну і практичне значення, подано апробацію й аргументованість результатів дослідження та впровадження їх у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів України, визначено особистий унесок здобувача наукового ступеня.

У першому розділі **«Формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей як педагогічна проблема»** здійснено аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження та стану підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах України, який засвідчив, що триває активний пошук ефективної системи формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності. Сучасна парадигма навчання безпеки життєдіяльності, як і освіти загалом, пріоритетом вищої освіти на сучасному етапі свого розвитку вважає орієнтацію на інтереси особистості, розвиток інтелектуальних здібностей та самостійності в здобуванні знань студентами, тобто на компетентнісний підхід до освіти.

Здійснено ретроспективний аналіз становлення наукових основ безпеки життя і діяльності людини. Концепція сталого розвитку людства ООН стала основою для розв'язання низки проблем щодо безпеки людини, зокрема розвитку освіти в цій галузі. З метою посилення уваги до проблем безпеки життя і діяльності в Україні розроблено Концепцію освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини». У ній визначено мету й основні напрями розвитку освіти з безпеки життя і діяльності з урахуванням стратегії сталого людського розвитку на XXI століття, досвіду Європейської спільноти зі створення

децентралізованої системи освіти в сфері ризику, чинних в Україні нормативно-правових актів. Складовими цієї науки є компоненти гуманітарних (філософія, теологія, лінгвістика), природничих (математика, фізика, хімія, біологія), інженерних наук (технічне конструювання, інженерна справа, електроніка), наук про людину (медицина, психологія, ергономіка, педагогіка), наук про суспільство (соціологія, економіка, право).

Зміна соціокультурної парадигми в суспільстві спричинена процесами, що відбуваються в політичному та економічному житті нашої країни. Формується абсолютно інший культурний устрій суспільства. Інноваційні процеси, що відбуваються в освіті, мають адекватно узгоджуватися з культурною інваріантою. Перетворення освіти на безперервний процес, що триває впродовж усього соціально активного життя людини, робить освіту відмінною від процесу навчання й особистою справою кожного, хто навчається.

За результатами досліджень уточнено понятійно-термінологічний апарат, зокрема поняття «менеджер», «підприємець», «професійний ризик». Менеджер – це фахівець, який володіє компетенціями, знаннями, уміннями і навичками для здійснення професійної управлінської діяльності в конкретній галузі отримання бажаних результатів. Основне завдання менеджера полягає в тому, щоб організувати ефективну спільну роботу, у процесі якої кожна людина була б здатна максимально розкрити свій творчий і виробничий потенціал завдяки обов'язковим для менеджерів рисам: культура і компетентність, висока відповідальність, особиста гідність, інноваційність мислення та вміння йти на розумний ризик, творчо розв'язувати проблеми, сміливість у прийнятті рішень, гнучкість, комунікабельність, здатність установлювати контакти та взаємини в колективі.

Підприємець – це людина, яка поєднує в собі комерційні, організаторські та новаторські здібності для здійснення систематичної, самостійної, ініціативної, ризикової діяльності, спрямованої на виробництво товарів та надання послуг, з метою одержання прибутку. Саме ініціатива, самостійність, творчість та динамізм, дозволяють енергійним людям, якими є підприємці, перетворювати інноваційні ідеї на реальність. У процесі діяльності підприємці, більшість з яких навіть не мають відповідної економічної освіти, постійно надмірно ризикують результатами своєї праці, власністю, коштами, діловою репутацією.

З огляду на означене вище, професійна діяльність менеджерів і підприємців практично не відрізняється. Але суттєвою відмінністю є те, що менеджер, на відміну від підприємця, під час розв'язання будь-яких завдань не повинен переходити межу обґрунтованого ризику. Тому в процесі опанування навчальним матеріалом дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих навчальних закладах у майбутніх фахівців економічних спеціальностей мають бути сформовані культура безпеки і ризик-орієнтоване мислення, за якого питання безпеки, захисту й збереження навколишнього середовища є найважливішими пріоритетами в житті й діяльності.

Завдання формування в майбутніх фахівців економічних спеціальностей загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності

ускладнюється відсутністю єдиної теорії менеджменту, що пояснюється суперечливістю самої реальної дійсності, постійними змінами методів та прийомів управління соціальними системами в епоху науково-технічної революції. Основні підходи до систематизації менеджменту: функціональний, системний, ситуаційний та процесуальний. Застосування функціонального підходу передбачає розгляд процесу управління як реалізації серії послідовних функцій (планування, організація, мотивація та контроль) і унеможливорює формування культури безпеки та ризик-орієнтованого мислення. Натомість, досягнення оптимальних результатів економічної діяльності без застосування ризик-орієнтованого мислення не можливе без реалізації системного, ситуаційного та процесуального підходів.

У наукових публікаціях та нормативно-правових актах з охорони праці, крім терміна «ризик», використовують терміни «виробничий ризик» та «професійний ризик». Для коректного використання у науково-педагогічній і практичній діяльності ми обрали визначення з Гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу: професійний ризик – величина ймовірності порушення (ушкодження) здоров'я з урахуванням тяжкості наслідків у результаті несприятливого впливу факторів виробничого середовища і трудового процесу.

У контексті проблеми дослідження, відповідно до Концепції розвитку економічної освіти в Україні, законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», визначено основні принципи економічної освіти: поєднання фундаментальності та фаховості різноманітних освітніх програм, заснованих на індивідуалізації підготовки економічних кадрів відповідно до попиту на ринку праці; безперервність економічної освіти на основі інтеграційних процесів у системі «освіта – наука – виробництво»; інноваційність змісту економічної освіти; адаптація світового досвіду та розширення міжнародного співробітництва тощо.

Традиційні шляхи підвищення ефективності системи безпеки в організаціях і на підприємствах: постійний технічний контроль за виробничими технологіями, ухвалення законів та відповідних нормативних актів з безпеки життєдіяльності, розробка нових методів захисту в сучасних умовах уже не розв'язують проблеми безпеки, оскільки її визначають як діяльність самого працівника, так і його особистий внесок у поліпшення стану безпеки. Тому процес формування фахівців у вищих навчальних закладах розглядаємо як засвоєння соціальної програми і соціокультурних цінностей, оскільки культура є спосіб і форма буття людини. Отже, безпека життєдіяльності розглядається як категорія культури людини, а метою освіти має бути формування загальнокультурних компетенцій з безпеки життєдіяльності. Аналіз наявної системи їхнього формування у вищих навчальних закладах виявив певні проблеми: під час підготовки фахівців не реалізується принцип безперервності в освіті, відсутня інтеграція й узгодженість теоретичної і практичної підготовки, процес навчання безпеки життєдіяльності перебуває поза культурним полем.

Грунтуючись на аналізі педагогічної літератури та узагальнюючи різні підходи до трактування поняття «безпека життєдіяльності», ми визначаємо її як науку, що вивчає небезпеки, закономірності їхнього прояву та дії, що загрожують ноосфері, а також методи, засоби і правила запобігання їм та захисту від них, локалізації та ліквідації їхніх наслідків.

У результаті проведеного аналізу також визначено напрями наших подальших досліджень, а саме: розроблення теоретичних і методичних засад формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах, обґрунтування застосування поняттєво-категорійного апарату з дисциплін циклу безпеки життєдіяльності та інших дисциплін, що дало змогу об'єднати змістовні модулі, зв'язки між ними в єдину складну систему і забезпечити досягнення головної мети – формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей для розв'язання професійних завдань, пов'язаних з гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

У другому розділі **«Теоретико-методичні засади формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах»** визначено концептуальні положення щодо формування сукупності компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей, проаналізовано стан досліджуваної проблеми в теорії та практиці підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей в Україні та зарубіжних країнах. Оскільки компетентністний підхід безпосередньо пов'язаний з ідеєю всебічної підготовки і виховання індивіда не лише як спеціаліста, професіонала своєї справи, а й як особистості, члена колективу і соціуму, він є гуманітарним у своїй основі. Визначено, що метою освіти з безпеки життєдіяльності є не лише передача майбутньому спеціалістові сукупності знань, умінь, навичок і компетенцій у цій сфері, а й розвиток світогляду, міждисциплінарного сприйняття, здатності до прийняття індивідуальних креативних рішень, до самоосвіти, а також формування гуманістичних цінностей.

Особливості соціально-економічної ситуації в сучасному суспільстві вимагають формування в майбутніх фахівців економічних спеціальностей загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності, відповідальності за особисту та колективну безпеку в різних сферах людської діяльності. Системою стандартів вищої освіти визначено, що освітньо-кваліфікаційна характеристика молодшого спеціаліста або бакалавра обов'язково має містити змістовну частину щодо гуманітарної, соціально-економічної та екологічної освіти та освіти з безпеки життя і діяльності людини. Згідно з вимогами цих стандартів проблема формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей є комплексною і багатоаспектною.

Фахівці економічних спеціальностей мають здійснювати свою діяльність на найвищих рівнях: технологічному та дослідницькому. За такого підходу їхня

професійна діяльність передбачає виконання сукупності контрольних, прогностичних, технологічних, управлінських, організаційних та дослідницьких функцій. Набуття компетенцій з безпеки життєдіяльності потрібне для дотримання вимог безпеки під час виконання фахівцями економічних спеціальностей професійних, соціально-виробничих і соціально-побутових завдань діяльності. Відповідно до стандартів вищої освіти ці завдання за класами поділяють на стереотипні, діагностичні та евристичні. Отже, з метою дотримання вимог стандартів і формування в майбутніх фахівців економічного спрямування культури безпеки, згідно з функціями професійної діяльності, визначено компетенції, перелік змістовних модулів і навчальні елементи.

Ґрунтуючись на аналізі наукових джерел та узагальнюючи різні підходи до трактування сутності поняття «культура безпеки», ми дійшли висновку, що формування культури безпеки потребує використання системного підходу. Використання системного підходу забезпечує послідовне формування і постійне вдосконалення культури безпеки на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях. Складовими культури безпеки є: на суспільному рівні – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість усього населення; на колективному рівні – корпоративні цінності, професійна етика та мораль, підготовленість персоналу; на індивідуальному рівні – це світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності і підготовленість кожного людини. Недостатня підготовленість фахівців економічних спеціальностей з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах не дає змоги підвищити рівень безпеки на виробництві до європейських вимог.

У розділі актуалізовано думку про те, що культура безпеки за своєю сутністю є складовою культури організації, яка поєднує в собі загальні цінності, підходи та зразки поведінки, спосіб ведення справ, що створює особливий характер цієї організації. У розроблених Міжнародною агенцією з атомної енергії (МАГАТЕ) рекомендаціях визначено, що поліпшення стану безпеки на колективному рівні (на підприємстві, в організації) здійснюється в три етапи: використання пристроїв та систем високоякісного технічного контролю, розробка комплексної системи управління безпекою в організації і залучення більшості персоналу на всіх рівнях організації до активної та повсякденної роботи з підвищення рівня безпеки.

Як засвідчив аналіз, розробленими в Україні нормативно-правовими актами з безпеки життєдіяльності (охорони праці) передбачено, в основному, реалізацію в організаціях другого етапу поліпшення стану безпеки, який досягається завдяки зусиллям працівників, що за професійними обов'язками займаються питаннями безпеки. Так, відповідно до типової програми нормативної дисципліни «Безпеки життєдіяльності», метою вивчення її є набуття майбутнім фахівцем здатності орієнтуватися в основних нормативно-правових актах, методах та системах забезпечення техногенної безпеки, знань організаційно-правових заходів з колективної та особистої безпеки тощо.

У процесі дослідження підтверджено, що мінімізація небезпеки в процесі життєдіяльності людини досягається через застосування ризик-орієнтованого

підходу. Концептуально ризик-орієнтований підхід складається з двох елементів – оцінювання ризику та управління ним. Управління ризиком передбачає аналіз ризикованої ситуації і розробку рішень, спрямованих на зведення ризику до мінімуму. Отже, основним питанням теорії і практики безпеки життєдіяльності є управління ризиком.

Управління ризиком – аналіз ситуації і розробка рішень, спрямованих на зменшення ризику до допустимого рівня. Сучасна концепція ризик-орієнтованого підходу певною мірою протилежна тому застарілому підходу, за якого потреба і можливість досягнення кращого результату диктується жорсткою системою нормативів, правил, стандартів. Визначено, що оцінювання ризику можна здійснювати такими методами: інженерний, який ґрунтується на статистиці, розрахунках частоти, ймовірнісному аналізі; модельний, заснований на побудові моделей впливу небезпек на окрему людину, соціальні і професійні групи; експертний – ймовірність різних подій визначається досвідченими фахівцями-експертами; соціологічний, заснований на досвіді й опитуванні населення і працівників.

В економічно розвинутих країнах (Велика Британія, Німеччина, США та інші) використовують методологію ризик-орієнтованого підходу як у стратегічному плануванні, так і в повсякденній оперативній діяльності в різних галузях. Нормативно-правові акти, що розробляють і впроваджують у нашій країні, також ґрунтуються на використанні ризик-орієнтованого підходу. Але в сучасних вітчизняних підручниках та навчальних посібниках для підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах не набули достатньої аргументації як нормативно-правові акти, так і приклади практичного застосування ризик-орієнтованого підходу, а подано коментар лише його основних концептуальних засад, що не дає змоги сформулювати відповідні компетенції з безпеки життєдіяльності. Проаналізовано практичне застосування ризик-орієнтованого підходу для оцінювання та зменшення негативного впливу небезпечних та шкідливих факторів.

У роботі уточнено понятійно-термінологічний апарат, зокрема понять «безпека», «небезпека», «ризик», тому що зміст більшості понять безпеки життєдіяльності в навчально-педагогічній літературі не конкретизовано. Для коректного використання їх як у науково-педагогічній, так і практичній діяльності взято визначення з ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять», адаптованого до сучасних європейських та російських стандартів. Безпека (safety) – стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди. Небезпека (hazard) – потенційне джерело шкоди. У цих визначеннях ужито терміни «ризик» і «шкода». Ризик (risk) – ймовірність заподіяння шкоди з урахуванням її тяжкості. Шкода (harm) – фізичне ушкодження і/або збитки, заподіяні здоров'ю людей і/або майну чи навколишньому середовищу. Отже, відповідно до державних стандартів ризик поєднує в собі ймовірність несприятливої події і її обсяг (втрати, збитки). Ці два елементи ризику постійно взаємопов'язані в діях людини в умовах невизначеності або небезпеки.

Аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив неузгодженість змісту навчальних програм з викладання безпеки життєдіяльності та охорони праці для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів з погляду сучасних вимог, цілей і завдань національної освіти як складової європейського та світового освітнього простору. Якщо програма навчання з питань охорони праці посадових осіб коректно доповнює програму підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації за робітничими професіями в професійно-технічних навчальних закладах двома темами, то чотири розроблених варіанти типових програм нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист» не відповідають як цим програмам професійної підготовки, так і не мають достатньої узгодженості між собою, що унеможлиблює застосування принципів наступності і безперервності навчання з безпеки життєдіяльності, комплексне розроблення навчально-методичних матеріалів з вивчення безпеки життєдіяльності та охорони праці. Це, у свою чергу, не дає змоги ефективно формувати компетенції з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах з використанням сучасних інноваційних технологій і знизити рівні побутового та виробничого травматизму і захворюваності в Україні до показників економічно розвинених держав.

У третьому розділі **«Технологія формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей»** обґрунтовано та розроблено технологію формування загальнокультурних та професійних компетенцій з питань безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей відповідно не лише до професійних вимог, а й до особистісних, що, в свою чергу, є екстраполяцією сучасних умов економічного і соціального розвитку нашого суспільства. Різноманітність форм, методів і прийомів навчання забезпечує мотиваційне налаштування, активність мислення, творчий підхід і точність під час виконання завдань, особисту і колективну відповідальність у процесі навчання, розвиток інтелектуальних здібностей студентів.

У процесі розроблення педагогічної технології формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей ми використали технологічний, особистісно-діяльнісний, синергетичний підходи та принципи системності, безперервності, ізоморфізму, гомоморфізму тощо. В нашому дослідженні цей процес формування компетенцій з безпеки життєдіяльності розглядається з синергетичних позицій як відкрита, складна, нелінійна система, яка самоорганізується, що дозволяє коригувати програми нормативних дисциплін циклу безпеки життєдіяльності відповідно до вимог суспільства на певному етапі його розвитку.

Структурно-функціональну модель підготовки фахівців економічних спеціальностей з безпеки життєдіяльності в системі «освіта – наука – виробництво» представлено на рис. 1. Ця система комплексно поєднала у Вінницькому національному технічному університеті вищу та професійну освіти на основі означених вище підходів, коли на кожному рівні освіти

забезпечується інтенсивне формування конкретної структурної складової, тоді як інші продовжують розвиватися відповідно до процесу самоорганізації, що відбувається в системі завдяки розвитку її складових. За такого підходу кожному студенту надана можливість самостійно визначати траєкторію навчання і рівні освіти, потрібні йому для подальшої професійної діяльності.

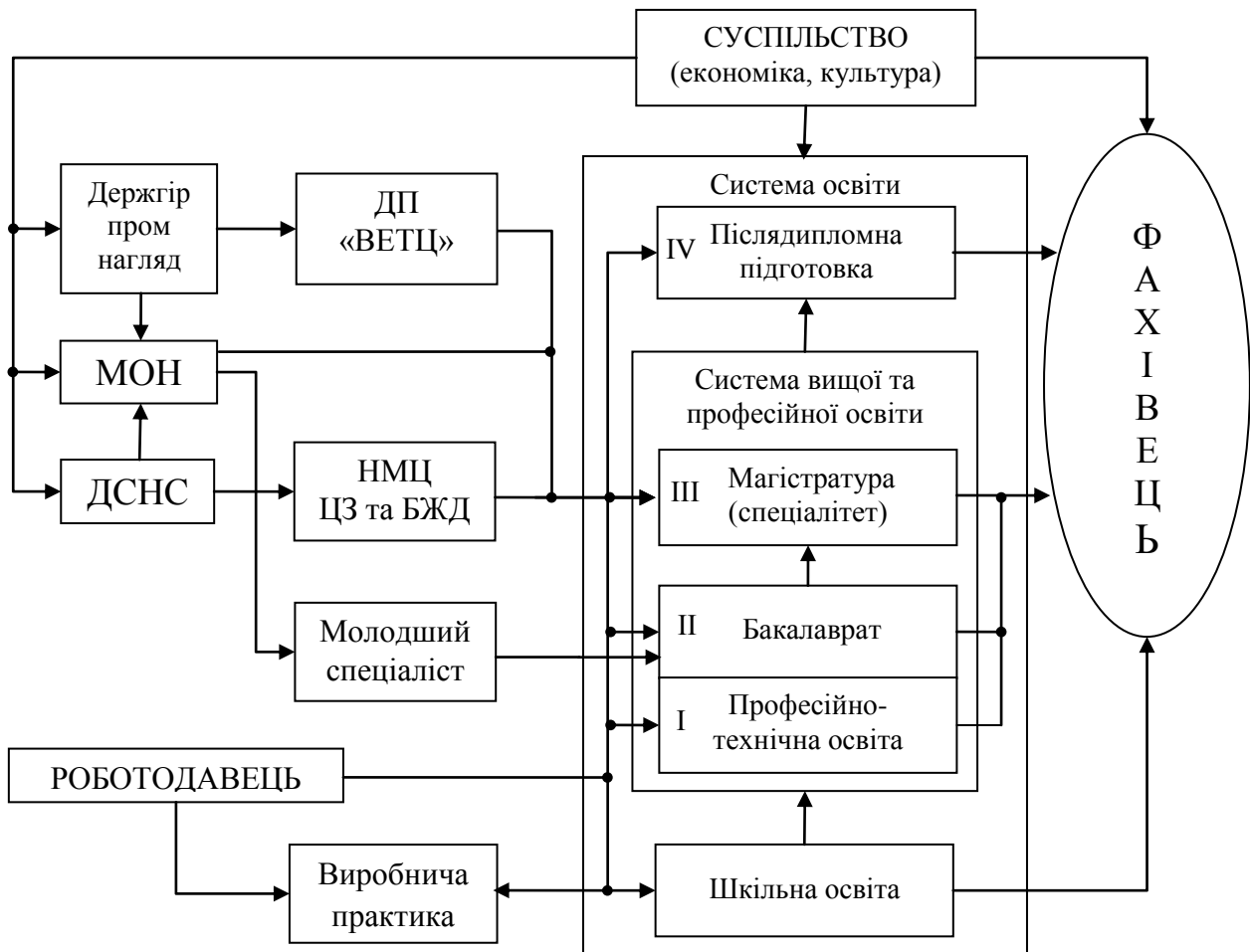

Рис. 1. Структурно-функціональна модель системи підготовки фахівців економічних спеціальностей з безпеки життєдіяльності.

У Вінницькому національному технічному університеті завдяки успішній реалізації програми «Освіта і професійна підготовка – 2010» усі студенти впродовж перших двох курсів одержують, відповідно до ліцензії МОН України, робітничі професії, які відповідають майбутнім економічним та інженерним спеціальностям. Уже на I курсі студенти починають вивчати безпеку життєдіяльності та охорону праці. Професійна підготовка також передбачає виробниче навчання та практику в навчальних майстернях, на навчально-виробничих дільницях та безпосередньо на робочих місцях у виробництві чи в сфері послуг. Це дає змогу вже на першому рівні навчання безпеки життєдіяльності, з одного боку, компенсувати недоліки шкільної освіти, а з іншого – почати процес формування в майбутніх фахівців економічних

спеціальностей культури безпеки на індивідуальному, колективному і суспільному рівнях.

На другому рівні (бакалаврат) освіту здобувають студенти, які навчаються з першого курсу, і зараховані на III(II) курс особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста у технікумах (коледжах) I–II рівнів акредитації. Майбутні студенти навчаються за індивідуальними навчальними планами, складеними з урахуванням академічної різниці, що є між навчальними планами підготовки в технікумах (коледжах) та в університеті. За результатами аналізу проведених досліджень констатуємо вдосконалення культури безпеки на індивідуальному і колективному рівнях

На третьому та четвертому рівнях здійснюється вдосконалення культури безпеки, в основному, на колективному рівні. На четвертому рівні фахівці інших спеціальностей мають змогу здобути як економічну освіту, так і здійснити перепідготовку з питань економіки та безпеки життєдіяльності (охорони праці) упродовж усього життя за допомогою комп'ютерних навчальних програм і програм професійної атестації.

До формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей за угодою про співпрацю залучено фахівців державного підприємства «Вінницький експертно-технічний центр» (ДП «ВЕТЦ») та Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Вінницької області (НМЦ ЦЗ та БЖД). На кафедрі БЖД здійснюється наукове керівництво здобувачами з ДП «ВЕТЦ», викладачі кафедри залучаються також до проведення науково-технічних експертиз та періодичного навчання, перевірки знань з питань безпеки життєдіяльності (охорони праці), що проводяться в ДП «ВЕТЦ». Висококваліфіковані фахівці ДП «ВЕТЦ» за угодою про співпрацю та за сумісництвом залучаються до проведення лекційних та практичних занять з безпеки життєдіяльності та охорони праці, надають студентам потрібну економічну та технічну інформацію, яка не є комерційною таємницею та інтелектуальною власністю, для курсового та дипломного проектування. Залучають також студентів до виконання окремих завдань виробничого та науково-дослідного характеру.

Концепція проектування педагогічної системи формування компетенцій з безпеки життєдіяльності є теорією, до якої застосовують вимоги повноти і несуперечності. Якщо повнота досягається типологією й ієрархічною системою класифікації ідей і принципів, вимога несуперечності задовольняється тим, що елементи класифікації повинні виключати один одного, тобто жоден з них не повинен входити до складу іншого. Використання принципів системності, дивергентності, ізоморфізму і гомоморфізму під час проектування педагогічної системи формування компетенцій з безпеки життєдіяльності відповідало всім означеним вимогам.

Проведена експериментальна перевірка навчального змісту з використанням матриць логічних зв'язків змістовних модулів під час формування сукупності компетенцій з безпеки життєдіяльності засвідчила, що вони відтворюють логічні зв'язки і дають змогу систематизувати зміст навчання і визначити значущість кожного змістовного модуля щодо всього

змісту; найбільш значущі з них утворюють селективне ядро змісту навчання для кожного рівня освіти; під час визначення гомоморфних зв'язків між селективними ядрами відбувається перевірка наступності змісту навчання.

На підставі аналізу зазначеного вище обґрунтовано сутнісні характеристики методики й інформаційно-методичного забезпечення та системи роботи викладача щодо формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей. Провідна мета розробленої технології формування таких компетенцій у майбутнього фахівця економічних спеціальностей у процесі вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності передбачає логічне поєднання теоретичних положень з конкретними прикладами з інших фундаментальних і спеціальних дисциплін або виробничими завданнями з визначеної спеціальності. Цю технологію впроваджено для вивчення всіх дисциплін циклу безпеки життєдіяльності. Вона ґрунтується на використанні інноваційних методів навчання: електронні навчальні посібники та довідники, комп'ютерні та інформаційно-модульні технології.

Процес формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутнього фахівця економічних спеціальностей з використанням інноваційних технологій навчання за нашим підходом моделює структуру його майбутньої професійної діяльності. Цей процес спроектовано як стратегію, орієнтовану на творчу діяльність як педагога, так і студента, яка забезпечує відкритість, варіативність, динамічність змін у змісті, формах і методах підготовки. Для досягнення визначеної мети використано технологію навчання, що поєднує такі етапи: визначення цілей навчання – проектування навчального процесу – реалізація проекту – діагностика – коригування (рис. 2).

Найважливішою умовою підвищення ефективності управління підготовкою фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах, завдяки вдосконаленню процесу навчання, є систематична діагностика здобутих ними результатів навчання. Саме принцип опори на результати навчання й компетентності створює умови для забезпечення орієнтації освітніх програм на особистість студента. Відповідно до типових навчальних програм нормативних дисциплін циклу безпеки життєдіяльності для оцінки рівня сформованості компетенцій з безпеки життєдіяльності ми використовували поточний контроль успішності, виконання розрахунково-графічних (для заочної та дистанційної форм – контрольних) робіт, модульний контроль, складання екзамену (диференційованого заліку), підсумкову державну атестацію (складання комплексного кваліфікаційного екзамену з питаннями з охорони праці або захист випускної кваліфікаційної роботи (бакалавра, спеціаліста, магістра) з розділом «Охорона праці»).

Під час проектування змісту навчання, метою якого є формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з питань безпеки життєдіяльності в розробленій нами технології використано модульний принцип. Проектування змісту дисциплін циклу БЖД за модулями дало змогу забезпечити організаційну і змістовну єдність підготовки фахівців економічних

спеціальностей у системі неперервної освіти. Застосування модульного принципу для циклу дисциплін безпеки життєдіяльності дало змогу здолати дублювання змісту навчання в процесі відбору навчальних елементів.

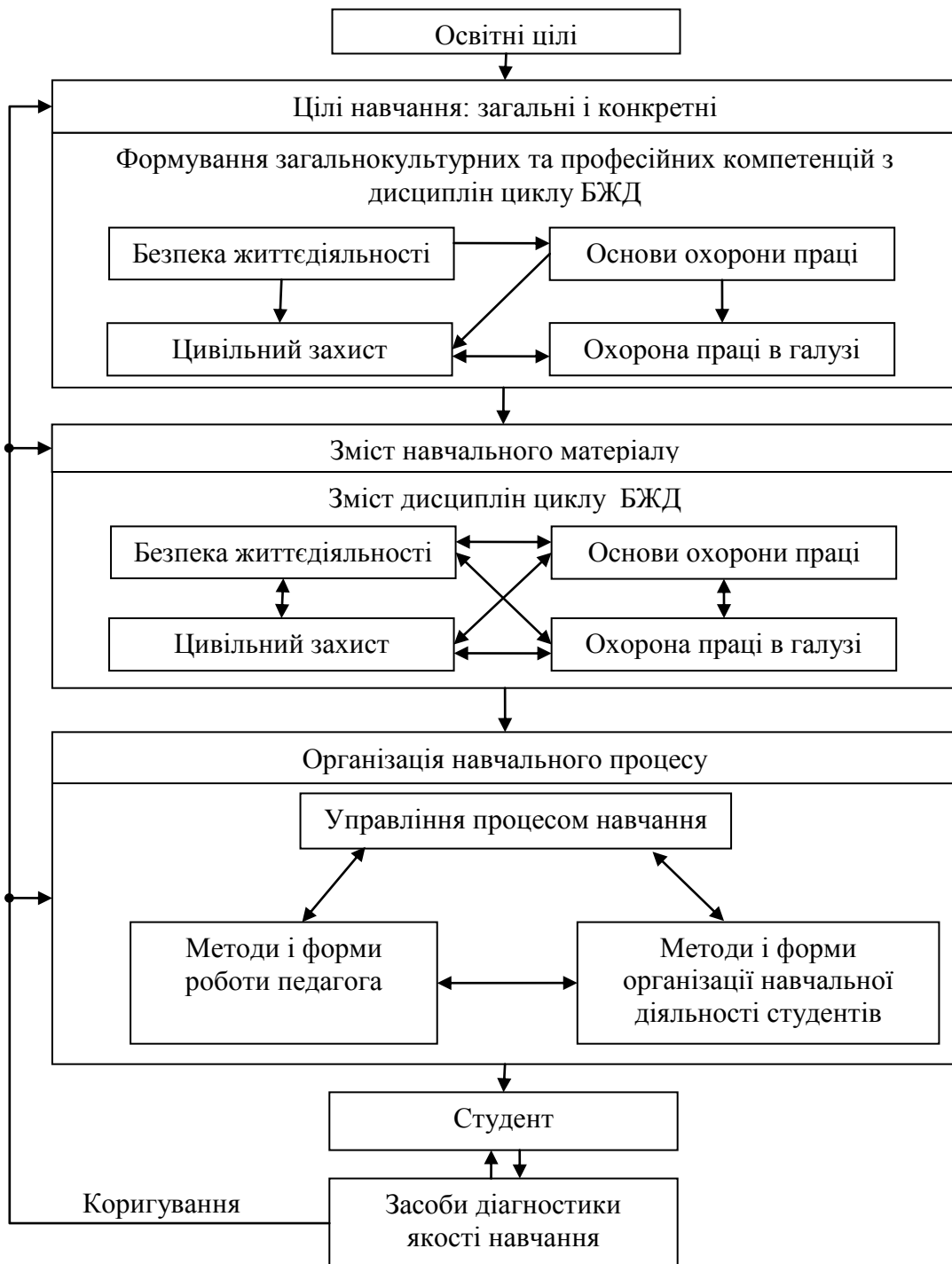

Рис. 2. Схема технологічної побудови навчального процесу.

Розроблена технологія формування загальнокультурних і професійних компетенцій містила систему методів навчання, що імітують професійну діяльність (робітничий семестр, практика, науково-дослідна робота, лабораторні та практичні заняття тощо), які сприяли підвищенню інтересу

студентів до майбутньої професії, давали змогу уявити зміст роботи за майбутнім фахом, переконатися в професійній придатності, досконало вивчити застосування пристроїв для підвищення рівня промислової безпеки. Проведення занять у квазіпрофесійній формі моделювало майбутню колективну діяльність, коли кожен з учасників уже не зосереджувався лише на собі, оскільки його активність набувала соціальної значущості, тому що від неї залежать результати дій інших студентів.

Удосконалені нами методи і форми, під час застосовування в спроектованій педагогічній технології, дали змогу змінити акценти в процесі навчання з установок на освітню підготовку – на персоніфікований, діяльнісний процес з домінантною спрямованістю на формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності. У процесі такої підготовки акцентується розвивальний потенціал навчання, актуалізуються цінність пошукової діяльності і дидактичні цілі високого пізнавального рівня, набуває розвитку особистісно-професійна готовність до розв'язання проблем у галузі забезпечення безпеки життєдіяльності, формується головний спонукальний мотив навчальної діяльності – професійний інтерес у поєднанні з самореалізацією та орієнтацією на розвиток особистих і професійно важливих якостей.

У четвертому розділі **«Ефективність і результативність впровадження технології формування компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей»** обґрунтовано ефективність запропонованої педагогічної технології формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей, показано результати експериментального дослідження формування цих компетенцій у студентів вищих технічних навчальних закладів під час вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності, визначено й схарактеризовано критерії і показники вимірювання результатів етапів педагогічного експерименту, сформульовані висновки.

Для оброблення одержаних даних у педагогічному експерименті використано декілька методів аналізу. Оцінку рівнів набутих майбутніми фахівцями економічних спеціальностей компетенцій з безпеки життєдіяльності здійснено не тільки за результатами якості їхнього засвоєння, отриманими під час складання екзаменів та на захисті випускної кваліфікаційної роботи, але й за результатами анкетування. Визначені після оброблення результатів анкетування значення критеріїв розвитку творчих здібностей і професійної спрямованості характеризують розвиток у майбутніх фахівців економічних спеціальностей світогляду, міждисциплінарного сприйняття, здатності до прийняття індивідуальних креативних рішень, до самоосвіти. За визначеними кількісними показниками педагогічного експерименту для наочності побудовано діаграми. Здійснено статистичний аналіз ефективності розробленої технології у відсотках та за критерієм Ст'юдента.

Проведено формувальний експеримент для визначення готовності студентів експериментальних (ЕГ) та контрольних (КГ) груп до здійснення

безпечної життєдіяльності за визначеними вище критеріями, у процесі вивчення програмного матеріалу з безпеки життєдіяльності та основ охорони праці у Вінницькому національному технічному університеті, Вінницькому інституті економіки Тернопільського національного економічного університету, Вінницькому торговельно-економічному інституті Київського національного торговельно-економічного університету, Вінницькому національному аграрному університеті. Його результати розглянуто на прикладі Вінницького національного технічного університету (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка сформованості готовності студентів ВНТУ до здійснення безпечної життєдіяльності, кількість/%

Критерії	Навчальні групи	БЖД (до експерименту)			БЖД (після експерименту), ООП (до експерименту)			ООП (після експерименту)		
		Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Розвиток творчих здібностей	КГ	$\frac{31}{36}$	$\frac{48}{57}$	$\frac{6}{7}$	$\frac{35}{41}$	$\frac{46}{54}$	$\frac{4}{5}$	$\frac{43}{50}$	$\frac{39}{46}$	$\frac{3}{4}$
	ЕГ	$\frac{33}{35}$	$\frac{53}{57}$	$\frac{7}{8}$	$\frac{56}{60}$	$\frac{36}{39}$	$\frac{1}{1}$	$\frac{65}{70}$	$\frac{28}{30}$	$\frac{0}{0}$
Професійна спрямованість навчання	КГ	$\frac{23}{27}$	$\frac{53}{62}$	$\frac{9}{11}$	$\frac{26}{31}$	$\frac{52}{61}$	$\frac{7}{8}$	$\frac{31}{37}$	$\frac{48}{56}$	$\frac{6}{7}$
	ЕГ	$\frac{24}{26}$	$\frac{58}{62}$	$\frac{11}{12}$	$\frac{44}{47}$	$\frac{46}{50}$	$\frac{3}{3}$	$\frac{52}{56}$	$\frac{38}{41}$	$\frac{3}{3}$

Аналіз таблиці 1 засвідчив значне збільшення кількості студентів з високим рівнем сформованої готовності до здійснення безпечної життєдіяльності в ЕГ під час проведення формувального експерименту за критеріями розвитку творчих здібностей і професійної спрямованості після вивчення дисциплін «Безпека життєдіяльності» і «Основи охорони праці». Після проведення експериментального навчання студентів з високим низьким рівнем сформованості готовності до здійснення безпечної життєдіяльності в ЕГ стало більше на 21–35 %, а з середнім та низьким рівнем – менше на 8–17 % за обома критеріями. Дані таблиці 1 графічно проаналізовано на рис. 1 та 2.

За результатами формувального експерименту з визначення готовності студентів ВНТУ до здійснення безпечної життєдіяльності складено табл. 2 та 3. Визначено, що за кількості ступенів вільності $k = 176$ та рівні значущості $\alpha = 0,05$, $t_{\text{табл.}} = 1,97$. Відповідно, прийнято нульову гіпотезу про статистичну однорідність ЕГ та КГ на початку вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності», тому що значення критерію Ст'юдента не перевищують $t_{\text{табл.}}$. Після вивчення дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Основи охорони

праці» значення критерію Ст'юдента перевищують критичне, що є підставою для прийняття альтернативної гіпотези про ефективність розробленої технології.

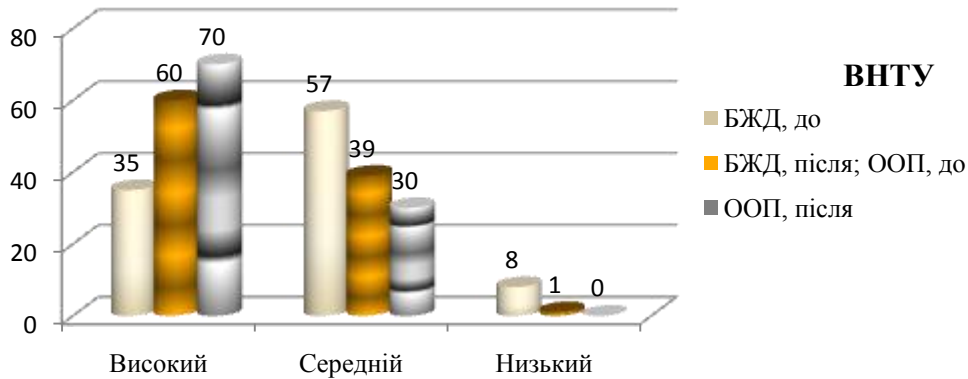

Рис. 1. Динаміка розвитку творчих здібностей студентів ЕГ ВНТУ, %

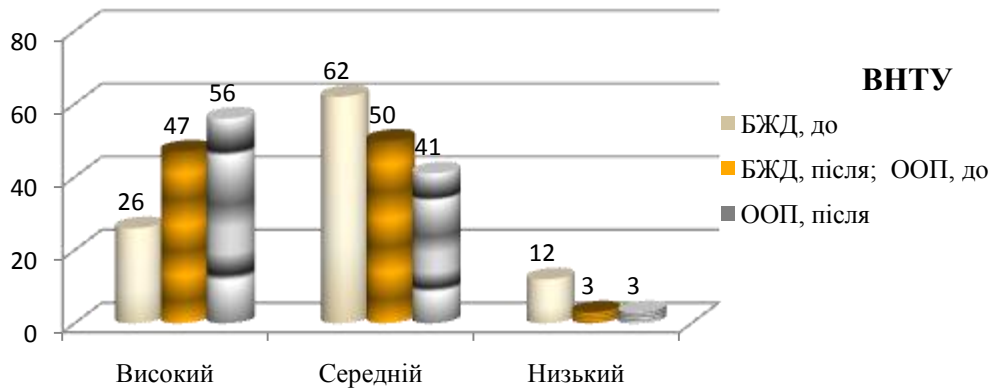

Рис. 2. Динаміка формування професійної спрямованості навчання студентів ЕГ ВНТУ, %

Таблиця 2

Результати статистичної обробки даних формувального експерименту з визначення критерію розвитку творчих здібностей

	БЖД (до експерименту)		БЖД (після експерименту), ООП (до експерименту)		ООП (після експерименту)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
n	93	85	93	85	93	85
$M(x)$	4,2796	4,2941	4,5914	4,3647	4,6989	4,4706
$D(x)$	0,3519	0,3488	0,2632	0,3258	0,2104	0,3197
σ	0,5933	0,5906	0,5130	0,5708	0,4587	0,5654
σ_{1-2}	0,02398		0,0264		0,028	
t	0,61		8,59		8,15	

**Результати статистичної обробки даних формувального експерименту
з визначення критерію професійної спрямованості навчання**

	БЖД (до експерименту)		БЖД (після експерименту), ООП (до експерименту)		ООП (після експерименту)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
n	93	85	93	85	93	85
$M(x)$	4,1398	4,1647	4,4409	4,2235	4,5269	4,2941
$D(x)$	0,3568	0,3493	0,3110	0,3383	0,3138	0,3488
σ	0,5973	0,5911	0,5577	0,5816	0,5602	0,5906
σ_{1-2}	0,02301		0,02461		0,02552	
t	1,08		8,83		9,12	

Набрані студентами експериментальних і контрольних груп під час диференційного заліку (екзамену) бали після проведення діагностичного зрізу подано в таблиці 4. Аналіз даних цієї таблиці дозволяє стверджувати, згідно з рекомендаціями В. П. Безпалька, що в експериментальних групах кількість студентів, здатних до самовдосконалення досягає 66 %, а в контрольних – 40 %. Отже, якщо подальше вдосконалення набутих компетенцій з безпеки життєдіяльності в навчальних закладах необхідно передбачити для третини фахівців економічних спеціальностей, які навчались в експериментальних групах, то в контрольних – для 60 %.

Ефективність запропонованої технології формування загальнокультурних та професійних компетенцій майбутнього фахівця економічних спеціальностей була експериментально доведена у Вінницькому інституті економіки Тернопільського національного економічного університету (значення критерію Ст'юдента склали 4,35 – 4,91), Вінницькому торговельно-економічному інституті Київського національного торговельно-економічного університету (значення критерію Ст'юдента склали 4,66 – 6,36). Для статистичного аналізу результатів педагогічного експерименту використано також кореляційний аналіз, критерій згоди Пірсона.

**Оцінювання студентів ВНТУ з БЖД після проведення
формувального експерименту**

Рівень	За шкалою університету	ЕГ		КГ	
		кількість	%	кількість	%
Високий	91–100	27	29	14	16
Достатній	75–90	34	37	20	24
Середній	65–74	30	32	46	54
Низький	0–64	2	2	5	6

У результаті проведеного дослідження визначено зміст освіти з безпеки життєдіяльності для фахівців економічних спеціальностей: перелік змістовних модулів, навчальні елементи, переліки загальнокультурних та професійних компетенцій і вмінь за видами діяльності, розроблено навчальні та робочі програми, навчальні посібники та інші навчально-методичні матеріали. Для формування компетенцій з безпеки життєдіяльності використано такі форми навчання: урочна, бригадно-лабораторна та індивідуальна (індивідуальні консультації з виконання випускної кваліфікаційної роботи).

Застосування методів навчання, що імітують професійну діяльність (аналіз конкретних ситуацій та ігрових форм на лабораторних і практичних заняттях; опанування робітничої професії на I–II курсах; практика в умовах реального виробництва або науково-дослідної діяльності; виконання випускних кваліфікаційних робіт на замовлення підприємств тощо), у процесі вивчення дисциплін циклу БЖД сприяло усвідомленому засвоєнню теоретичного матеріалу, використанню його в процесі виконання квазіпрофесійних завдань, сприяло формуванню вмінь самостійної роботи, прагненню до набуття компетенцій з безпеки життєдіяльності, до самоосвіти. Крім того, під час таких занять у майбутніх фахівців економічних спеціальностей формувались соціально-особистісні компетенції (розуміння та сприйняття етичних норм поведінки стосовно інших людей і природи, розуміння потреби дотримання норм здорового способу життя, креативність, здатність до системного мислення, толерантність, екологічна грамотність), спрямовані на подальше набуття якісних знань з дисциплін професійної та практичної підготовки бакалаврів і професійно-орієнтованої гуманітарної та соціально-економічної підготовки спеціалістів і магістрів, до яких належать дисципліни циклу БЖД, і, як результат, відбувалось формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з БЖД.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на основі визначених і схарактеризованих теоретичних та методичних засад розроблено технологію формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах, що полягає у визначенні моделі, технології, критеріїв та показників рівнів сформованості цих компетенцій, доцільних форм і методів освітнього процесу, впровадження у практику компетентісно-орієнтованого підходу до проблеми.

Результати теоретичного та експериментального дослідження підтвердили правомірність провідних концептуальних положень висунутої гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Проведений аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження і практики підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах свідчить про відсутність ефективної технології цілеспрямованого формування

сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах як провідного чинника забезпечення особистісної та колективної безпеки в життєвому середовищі, розв'язання професійних завдань, пов'язаних з гарантуванням збереження життя та здоров'я працівників, в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

Ґрунтуючись на аналізі науково-педагогічної літератури та узагальнюючи різні підходи до трактування поняття «безпека життєдіяльності», нами визначено сутність її як науки, що вивчає небезпеки, закономірності їхнього прояву та дії, які загрожують ноосфері, а також методи, засоби і правила запобігання та захисту від них, локалізації та ліквідації їхніх наслідків. Запровадження компетентнісного підходу в професійну підготовку майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах передбачає покращення гуманітарної складової, що формує в них здатність ідентифікувати соціокультурне середовище, приймати соціально відповідальні рішення, організувати спільну діяльність у колективі. Отже, безпеку життєдіяльності ми розглядаємо як категорію культури людини, а метою освіти має бути формування загальнокультурних компетенцій з безпеки життєдіяльності.

Аналіз наявної системи підготовки з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах виявив певні проблеми: в організації навчання з економічних дисциплін не повною мірою враховано потреби економічних перетворень, входження до Європейського економічного та освітнього простору і гуманізації освіти, під час підготовки фахівців не реалізується принцип безперервності в освіті, вивчення економічних дисциплін проводиться без урахування міжпредметних зв'язків, відсутня інтеграція й узгодженість теоретичної і практичної підготовки, рівень знань залишається основним критерієм в оцінюванні студентів у процесі фахової підготовки, процес навчання безпеки життєдіяльності знаходиться поза культурним полем та інші.

Проведене дослідження засвідчило неузгодженість навчальних програм з викладання безпеки життєдіяльності та охорони праці для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів (типові програми нормативних дисциплін циклу безпеки життєдіяльності не узгоджені з програмами навчання з питань охорони праці посадових осіб та підготовки за робітничими професіями в професійно-технічних навчальних закладах і не мають достатньої узгодженості між собою), їхню часткову відповідність сучасним національним та міжнародним нормативно-правовим документам, що створює труднощі, як у визначенні структурно-логічної схеми підготовки фахівців економічних спеціальностей, так і під час розробки типових навчальних програм нормативних дисциплін циклу БЖД, що мають відповідати сучасним вимогам, цілям і завданням національної освіти як складової європейського та світового освітнього простору. Це не дає змоги здійснити безперервну підготовку компетентних фахівців економічних спеціальностей з використанням модульних технологій і знизити рівні побутового та виробничого травматизму і захворюваності в Україні до показників економічно розвинених держав.

2. Аналіз вимог компетентнісного підходу до навчання, в яких особливу

увагу зосереджено на проблемі формування змісту освіти як науково обґрунтованій системі дидактично й методично структурованого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів, засвідчив, що нині є багато труднощів, як у визначенні структурно-логічної схеми підготовки фахівців економічних спеціальностей, так і в розробці типових навчальних програм нормативних дисциплін циклу БЖД, щонають відповідати сучасним вимогам, цілям і завданням національної освіти як складової європейського та світового освітнього простору.

Зросли вимоги і до фахівців економічних спеціальностей, які працюють у сучасних організаціях. З просуванням їх східцями ієрархії в організації, потреба в технічних навичках знижується, а зростає значущість людських та концептуальних навичок. Основне завдання фахівців економічних спеціальностей полягає в тому, щоб організувати ефективну спільну роботу, в процесі якої кожна людина була б здатна максимально розкрити свій творчий і виробничий потенціал, завдяки обов'язковим для менеджерів рисам: культура і компетентність, висока відповідальність, особиста гідність, інноваційність мислення та вміння йти на розумний ризик, творчо розв'язувати проблеми, сміливість у прийнятті рішень, гнучкість, комунікабельність, здатність установлювати контакти та взаємини в колективі.

3. Ґрунтуючись на аналізі наукових джерел та узагальнюючи різні підходи до трактування поняття «культура безпеки», в процесі дослідження підтверджено, що складовими культури безпеки є: на суспільному рівні – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість усього населення; на колективному рівні – корпоративні цінності, професійна етика та мораль, підготовленість персоналу; на індивідуальному рівні – це світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності і підготовленість кожного людини.

Процес підготовки фахівців економічних спеціальностей з безпеки життєдіяльності у вищому навчальному закладі передбачає формування в них розуміння, що належного рівня безпеки можна досягти завдяки постійному вдосконаленню її кожним працівником. Для ефективного розв'язання практичних завдань з покращення стану безпеки в організації фахівці економічного спрямування повинні володіти такими аспектами культури безпеки: пріоритетність питань безпеки, безумовне дотримання вимог інструкцій з охорони праці, обов'язковий аналіз рівня безпеки перед виконанням робіт, розвинута комунікативна культура, критичне ставлення до небезпеки та інноваційність мислення.

Установлено, що оптимізація індивідуальних та колективних дій у професійній діяльності за спеціальністю та в побуті, спрямованих на мінімізацію небезпеки, вимагає застосування ризик-орієнтованого підходу. Концептуально ризик-орієнтований підхід складається з двох елементів – оцінювання ризику та управління ним. Управління ризиком передбачає аналіз ризикованої ситуації і розробку рішень, спрямованих на зведення ризику до мінімуму. В сучасних підручниках і навчальних посібниках для підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах не подано ні нормативно-правових актів, ні прикладів практичного застосування ризик-орієнтованого

підходу, а прокоментовано лише його основні концептуальні засади, що не дає змоги сформувати відповідні компетенції з безпеки життєдіяльності. Проаналізовано практичне застосування ризик-орієнтованого підходу для оцінювання та зменшення негативного впливу небезпечних та шкідливих факторів.

4. Актуалізовано положення про те, що комплексне застосування технологічного, особистісно-діяльнісного, синергетичного підходів та відповідних принципів (системності, безперервності, ізоморфізму, гомоморфізму тощо) сприяло ефективності розробки педагогічної технології формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності вмайбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. У нашому дослідженні процес формування компетенцій з безпеки життєдіяльності розглядається з синергетичних позицій як відкрита, складна, нелінійна система, що само організується. Це дозволяє коригувати програми нормативних дисциплін циклу безпеки життєдіяльності відповідно до вимог суспільства на певному етапі його розвитку. Застосування синергетичного підходу до процесу формування компетенцій з безпеки життєдіяльності під час підготовки фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах базується на гармонізації концептуальних положень філософії, менеджменту, безпеки життєдіяльності і педагогіки.

Проведена експериментальна перевірка змісту навчання на гомоморфізм з використанням матриць логічних зв'язків змістовних модулів під час формування сукупності компетенцій з безпеки життєдіяльності засвідчила, що вони відтворюють логічні зв'язки і дають змогу систематизувати зміст навчання і визначити значущість кожного змістовного модуля щодо всього змісту; найбільш значущі з них утворюють селективне ядро змісту навчання для кожного рівня освіти; під час визначення гомоморфних зв'язків між селективними ядрами відбувається перевірка наступності змісту навчання.

5. Обґрунтовано і розроблено структурно-організаційну модель системи формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей у багаторівневій педагогічній системі «професійно-технічна освіта – бакалаврат – магістратура (спеціалітет) – післядипломна підготовка», що ефективно поєднала професійну та вищу освіти із застосуванням синергетичного підходу, коли кожен рівень освіти може забезпечити більш інтенсивне формування конкретної структурної складової, тоді як інші продовжують розвиватися відповідно до процесу самоорганізації, який відбувається в системі завдяки розвитку її складових. За такого підходу кожен студент може самостійно визначати як траєкторію, так і потрібний йому в подальшій професійній діяльності рівень освіти.

На основі наукового аналізу психолого-педагогічних моделей особистості запропоновано модель системи формування сукупності компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічних спеціальностей в системі «освіта – наука – виробництво», яка ефективно поєднала професійну та вищу освіти із застосуванням синергетичного підходу, коли кожен рівень освіти може

забезпечити більш інтенсивне формування конкретної структурної складової, тоді як інші продовжують розвиватися відповідно до процесу самоорганізації, що відбувається в системі завдяки розвитку її складових. За такого підходу кожен студент може самостійно визначати потрібний йому в подальшій професійній діяльності рівень освіти.

6. Доведено, що процес формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутнього фахівця економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах моделює структуру його майбутньої професійної діяльності. Відповідно до цього, він був спроектований як стратегія, орієнтована на творчу діяльність як викладача, так і студента, що забезпечує відкритість, варіативність, динамічність змін у змісті, формах і методах підготовки. Для досягнення визначеної мети використано технологію навчання, розроблену за такою структурою: концептуальна основа, змістовна частина навчання (цілі навчання, зміст навчального матеріалу), процесуальна частина (організація навчального процесу, форми і методи роботи викладачів, їхня діяльність з управління процесом засвоєння матеріалу), діагностика ефективності навчального процесу. Структура освітнього процесу в технологічному плані представлено як єдність таких етапів: визначення цілей навчання – проектування навчального процесу – реалізація проекту – діагностика – коригування.

У результаті проведеного дослідження визначено зміст освіти з безпеки життєдіяльності під час підготовки фахівців економічних спеціальностей: перелік змістовних модулів, навчальні елементи, переліки компетенцій і вмінь за видами діяльності, розроблено навчальні та робочі програми, навчальні посібники та інші навчально-методичні матеріали. Для формування компетенцій з безпеки життєдіяльності використано такі форми навчання: урочна, бригадно-лабораторна та індивідуальна форми навчання (індивідуальні консультації з виконання випускної кваліфікаційної роботи). Застосовано такі методи навчання за джерелами знань: словесні (розповіді, пояснення, бесіди, лекції, інструктажі), наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження) та практичні (лабораторні роботи, практичні заняття, виконання випускних кваліфікаційних робіт, практика).

Застосування методів навчання, що імітують професійну діяльність (аналіз конкретних ситуацій та ігрових форм на лабораторних і практичних заняттях, опанування робітничої професії на I–II курсах, практика в умовах реального виробництва або науково-дослідної діяльності, виконання випускних кваліфікаційних робіт на замовлення підприємств тощо), у процесі вивчення дисциплін циклу БЖД сприяло усвідомленому засвоєнню теоретичного матеріалу, використанню його в процесі виконання квазіпрофесійних завдань, сприяло формуванню вмінь самостійної роботи, прагненню до набуття компетенцій з безпеки життєдіяльності, до самоосвіти.

Виокремлені нами методи і форми, під час застосування в спроектованій технології дають змогу змінити акценти в процесі навчання з установок на освітню підготовку – на персоніфікований, діяльнісний процес з домінантною спрямованістю на формування загальнокультурних та професійних

компетенцій з безпеки життєдіяльності. У процесі такої підготовки акцентується розвивальний потенціал навчання, актуалізуються цінність пошукової діяльності і дидактичні цілі високого пізнавального рівня, набуває розвитку особистісно-професійна готовність до розв'язання проблем з безпеки життєдіяльності, формується головний спонукальний мотив навчальної діяльності – професійний інтерес у поєднанні з самореалізацією і орієнтацією на розвиток особистих й професійно важливих якостей.

Для впровадження запропонованої технології формування сукупності компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів розроблено 21 навчальний посібник з «Безпеки життєдіяльності», «Основ охорони праці» та «Охорони праці в галузі»; 5 методичних рекомендацій до виконання контрольних завдань з «Безпеки життєдіяльності», «Основ охорони праці» та «Охорони праці в галузі» для студентів заочної форми навчання та до виконання розділу «Охорона праці» у випускних кваліфікаційних роботах; 2 лабораторних практикуми з «Основ охорони праці» та «Охорони праці в галузі»; 3 довідники з «Охорони праці в галузі».

7. За результатами проведених експериментальних досліджень визначено, що відбулися статистично значущі зміни в рівнях сформованості загальнокультурних та професійних компетенцій у майбутніх фахівців економічних спеціальностей експериментальних груп, що значно перевищують показники контрольних груп і підтверджують ефективність та доцільність усіх розроблених основних теоретичних і методичних положень дисертації. Аналіз набраних студентами експериментальних і контрольних груп під час диференційного заліку (екзамену) балів після проведення діагностичного зрізу дає змогу стверджувати, що в експериментальних групах кількість студентів, здатних до самовдосконалення, досягає 66 %, а в контрольних лише 40 %.

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів проблеми формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей у системі багаторівневого навчання у вищих навчальних закладах. Ці дослідження також мають бути проведені для інших груп професій: технічних, педагогічних та інших. Подальших досліджень вимагають і проблеми створення комплексної навчальної програми з дисциплін циклу безпеки життєдіяльності на модульному принципі і викладання дисциплін циклу безпеки життєдіяльності на основі телекомунікаційних технологій, зокрема дистанційних курсів, електронних варіантів НМКД цих дисциплін і чинних нормативно-правових актів з дотриманням прав інтелектуальної власності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Кобилянський О. В. Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних

зкладах : [моногр.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 590 с.

Наукові статті:

2. Кобилянський О. В. Проблеми підготовки економістів з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах / О. В. Кобилянський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Вип. 19. – Київ – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – С. 351–357.

3. Кобилянський О. В. Проблеми підготовки спеціалістів з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах / О. В. Кобилянський // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – № 4. – С. 99–104.

4. Кобилянський О. В. Підготовка спеціалістів з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах / О. В. Кобилянський // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Вип. 25. – Вінниця: ТОВ Планер, 2008. – С. 188–192.

5. Кобилянський О. В. Формування готовності випускників технічного ВНЗ до професійної діяльності при вивченні безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський, І. М. Кобилянська // Нові технології навчання: наук.-мет. зб. Спец. випуск / Кол. авт. – К.: Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, МОН України, 2009. – С. 83–85.

6. Кобилянський О. В. Проблеми підготовки економістів з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах / О. В. Кобилянський // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Вип. 28. – Вінниця: ТОВ Планер, 2008. – С. 175–179.

7. Кобилянський О. В. Практична підготовка з безпеки життєдіяльності в процесі формування професійної компетентності менеджерів / О. В. Кобилянський // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського ун-ту. Серія педагогічна. – Вип. 15 / [редкол.: П. С. Атаманчук (голова наук. ред) та ін.] – Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, 2009. – С. 205–207.

8. Кобилянський О. В. Практичні аспекти викладання безпеки життєдіяльності в процесі підготовки бакалаврів і спеціалістів економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2009. – № 4. – С. 100–105

9. Кобилянський О. В. Особливості організації самостійної роботи студентів при вивченні безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Освіта Донбасу. – 2009. – № 5 (136). – С. 34–42

10. Кобилянський О. В. Формування професійної компетентності студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – С. 540–548.

11. Кобилянський О. В. Практичні аспекти професійної підготовки менеджерів / О. В. Кобилянський // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2009. – № 17(180). – С. 84–90.

12. Кобилянський О. В. Історичний аналіз з розвитку наукових основ безпеки життєдіяльності / О.В. Кобилянський // Наукові записки ВДПУ імені

Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Вип. 29. – Вінниця: ТОВ Планер, 2009. – С. 216–219.

13. Кобилянський О. В. Практичні аспекти навчання з безпеки життєдіяльності студентів, працівників і посадових осіб / О. В. Кобилянський // Вісник Черкаського ун-ту. Серія педагогічні науки. – Вип. 164. – Черкаси: ЧНУ, 2009. – С. 95–100.

14. Кобилянський О. В. Покращення підготовки студентів-економістів у ВНЗ із безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Наукові записки. Серія «Педагогіка і психологія». – Острог: Видавництво НУ «Острозька академія». – 2009. – Вип. 13. – С. 180–191.

15. Кобилянський О. В. Про питання коригування програми з безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих закладах освіти / О. В. Кобилянський // Збір. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2009. – Т. 2. – С. 152–160.

16. Кобилянський О. В. Міжпредметні зв'язки та особливості викладання безпеки життєдіяльності бакалаврам економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2009. – № 6. – С. 114–120.

17. Кобилянський О. В. Навчання з безпеки життєдіяльності та охорони праці: професійна компетентність / О. В. Кобилянський // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць. – Вип. 1. – К. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2009. – С. 115–126.

18. Кобилянський О. В. Сучасна траєкторія вивчення бакалаврами економічних спеціальностей безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 26–34.

19. Кобилянський О. В. Практичні аспекти навчання з охорони праці посадових осіб і працівників / О. В. Кобилянський // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: зб. наук. праць. – 2010. – № 1–2. – С. 29–37.

20. Кобилянський О. В. Професійна освіта і підготовка посадових осіб з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2010. – № 1. – С. 64–70.

21. Кобилянський О. В. Викладання питань електробезпеки при вивченні безпеки життєдіяльності бакалаврами економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 9 (196). – С. 218–228.

22. Кобилянський О. В. Проблеми реалізації принципу безперервної освіти при викладанні безпеки життєдіяльності, охорони праці / О. В. Кобилянський // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 12 (199). – С. 134–142.

23. Кобилянський О. В. Вивчення безпеки життєдіяльності при підготовці бакалаврів економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Наукові

записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 243–250.

24. Кобилянський О. В. Навчання з безпеки життєдіяльності при підготовці бакалаврів економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Вісник Черкаського ун-ту. Серія педагогічні науки. – Вип. 179. – Черкаси: ЧНУ, 2010. – С. 62–67.

25. Кобилянський О. В. Особливості викладання безпеки життєдіяльності студентам економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах / О. В. Кобилянський // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини / Гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2010. – С. 80–89.

26. Кобилянський О. В. Реалізація міжпредметних зв'язків при викладанні безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Наукові записки. – Вип. 90. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 127–131.

27. Кобилянський О. В. Формування професійної компетентності в процесі вивчення безпеки життєдіяльності фахівців економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук праць. – Вінниця 25. – Київ – Вінниця: ТОВ-фірма «Планер», 2010. – С. 356–361.

28. Кобилянський О. В. Практичні аспекти навчання з безпеки життєдіяльності бакалаврів економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – С. 176–182.

29. Кобилянський О. В. Практичні аспекти формування професійної компетентності бакалаврів економічних спеціальностей у процесі вивчення законодавства ЄС з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Порівняльно-педагогічні студії // Науково-педагогічний журнал. – 2010. – № 1–2. – С. 35–43.

30. Кобилянський О. В. Практичні аспекти професійної підготовки менеджерів з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. – 2010. – № 3(5). – С. 221–232.

31. Кобилянський О. В. Компетентнісний підхід до вивчення безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – 2010. – № 1–2. – С. 44–53.

32. Кобилянський О. В. Компетентнісний підхід до вивчення безпеки життєдіяльності у вищій школі / О. В. Кобилянський // Збірн. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету. Серія педагогіка / [редкол.: П. С. Атаманчук (голова, наук. ред. та ін.)]. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. У. Огієнка, 2010. – С. 282–285.

33. Кобилянський О. В. Компетентнісний підхід до вивчення безпеки життєдіяльності фахівцями економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Збірн. наук. праць «Педагогічна освіта: теорія і практика». – Вип. 8. – Кам'янець-

Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – С. 54–60.

Наукові праці апробаційного характеру:

34. Кобилянський О. В. Підручник з охорони праці / О. В. Кобилянський // Проблеми підручника для вищої школи: зб. матер. наук.-метод. конф., 29–30 травн. 2001 р., Т.2. – Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2001. – С. 195–198.

35. Кобилянський О. В. Практичні аспекти навчання з безпеки життєдіяльності студентів, працівників і посадових осіб / О. В. Кобилянський // Викладач і студенти: умови особистісного і професійного зростання: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф., 29–30 жовт. 2009 р. – Черкаси: ЧНУ, 2009. – С. 81–82.

36. Кобилянський О. В. Практичні аспекти навчання з охорони праці посадових осіб і працівників / О.В. Кобилянський // Моніторинг якості освіти: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 16-17 груд. 2009 р. [Редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа та ін.]. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 155–160.

37. Кобилянський О. В. Професійна освіта і підготовка посадових осіб з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Vedac vznik 2009–2010: materialy v mezinarodni vedecko–prakticka konference, 27 pros. 2009 – 5 ledna 2010. – Dil 14 Pedagogika: Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o., s. 37–40.

38. Кобилянський О. В. Дисципліна «Безпека життєдіяльності» як складова частина професійної підготовки у ВНЗ / О. В. Кобилянський // Naukowa mysl informacyjnego wieko – 2010: materialy V miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, 07–15 marca 2010 roku. – Vol. 8 Pedagogiczne nauki: Przemsl. Nauka i Studia, s. 17–21.

39. Кобилянський О. В. Практичні аспекти підготовки фахівців з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Современные направления теоретических и прикладных исследований '2010: сб. науч. трудов по материалам межд. науч.-практ. конф., 15–26 березня 2010 г., Т.20 Педагогика, психология и социология. – Одесса: Черноморье, 2010. – С. 56–58.

40. Кобилянський О. В. Сучасний стан проблеми підготовки менеджерів з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Последните научни постижения: материали за 6-а международна научна практична конференция, 17–25 марта 2010 година. – Том 13 Педагогические науки. – София: «БялГРАД-БГ» ОДД. – С. 13–16.

41. Кобилянський О. В. Компетентнісний підхід до вивчення безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Дидактичні умови загальноосвітньої підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів: зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф., 28 квіт. 2010 р. – Львів: ФОП Корпан Б.І., 2010. – С. 89.

42. Кобилянський О. В. Навчання з безпеки життєдіяльності при підготовці бакалаврів економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Вища школа: національні пріоритети і європейські орієнтири: збірн. матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 29–30 квіт. 2010 р. – Черкаси: ЧНУ, 2010. – С. 122–124.

43. Кобилянський О. В. Практичні аспекти професійної підготовки фахівців з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика: матер. дев'ятої міжнар. наук.-метод. конф. – Львів: ЛНУ, 2010. – С. 203–205.

44. Кобилянський О. В. Особливості організації дипломного проектування при формуванні професійної компетенції з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Гуманізм та освіта: зб. мат. X Міжнар. наук.-практ. конф., 14–16 вересня 2010. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2010. – С. 228–233.

45. Кобилянський О. В. Практичні аспекти навчання з безпеки життєдіяльності бакалаврів економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // Теорія і практика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: зб. наук. праць. Випуск VI. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2010. – С. 110–118.

46. Кобилянський А. В. Особенности организации дипломного проектирования при формировании профессиональной компетенции по безопасности жизнедеятельности / А. В. Кобилянський // Менеджмент качества в системе профессионального образования: становление, инновации, проблемы, перспективы: матер. I Межд. заочной науч.-практ. конф. / Под общ. ред. Н. Г. Калашниковой, Е. Н. Жарковой, В. В. Зикратова. – Барнаул: Азбука, 2010. – С. 53–60.

47. Кобилянський О. В. Компетентнісний підхід до вивчення безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // Напрями удосконалення вищої освіти з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності: зб. мат. Всеукр. наук.-практ. семін., 6–7 червня 2012. – Херсон: ІДУ ЦЗ, 2012. – С. 127–131.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

48. Кобилянський О. В. Охорона праці в робочій професії: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВДТУ, 2001. – 127 с.

49. Кобилянський О. В. Основи охорони праці. Лабораторний практикум : [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВДТУ, 2001. – 106 с.

50. Кобилянський О. В. МВ, програма та контрольні завдання з дисципліни «Основи охорони праці» для студентів електротехнічних спеціальностей заочної форми навчання / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВДТУ, 2001. – 56 с.

51. Кобилянський О. В. МВ, програма та контрольні завдання з дисципліни «Охорона праці в галузі» для студентів електротехнічних спеціальностей заочної форми навчання / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВДТУ, 2002. – 96 с.

52. Кобилянський О. В. Безпека життєдіяльності: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВДТУ, 2003. – 94 с.

53. Кобилянський О. В. Охорона праці при експлуатації електроустановок : [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВДТУ, 2003. – 125 с.

54. Кобилянський О. В. Охорона праці під час виконання спеціальних видів робіт в електроустановках : [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВДТУ, 2003. – 110 с.

55. Ігнащук О. В. Основи охорони праці: [навч. посіб.] / О. В. Ігнащук, В. І. Кириченко, О. В. Кобилянський. – Вінниця : Поліграф, 2003. – 124 с.
56. Кобилянський О. В. Основи охорони праці: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВНКК, 2003. – 100 с.
57. Кобилянський О. В. Охорона праці в робочій професії : [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2004. – 108 с.
58. Кобилянський О. В. Методичні вказівки до виконання розділу «Охорона праці» в дипломних проектах і роботах студентів електротехнічних спеціальностей / О. В. Кобилянський, О. П. Терещенко. – Вінниця: ВНТУ, 2004. – 45 с.
59. Кобилянський О. В. МВ, програма та контрольні завдання з дисципліни БЖД для студентів заочної форми навчання усіх спеціальностей / О. В. Кобилянський, Л. І. Северин. – Вінниця: ВНТУ, 2005. – 37 с.
60. Ігнащук О. В. Охорона праці : [навч. посіб.] / О. В. Ігнащук, В. І. Кириченко, О. В. Кобилянський. – Вінниця: УОЗ ВОДА, 2005. – 133 с.
61. Охорона праці у галузі : [довід.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2005. – 139 с.
62. Охорона праці в електроенергетиці : [довід.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2006. – 166 с.
63. Правовий захист працівників : [довід.] / В. І. Кириченко, О. В. Кобилянський. – Вінниця: УОЗ ВОДА, 2006. – 116 с.
64. Організація охорони праці : [довід.] / В. І. Кириченко, О. В. Кобилянський. – Вінниця: УОЗіК ВОДА, 2006. – 156 с.
65. Основи охорони праці: [лабораторний практикум] / [Е. А. Бондаренко, В. А. Дрончак, О. В. Кобилянський та ін.]. – Вінниця: ВНТУ, 2007. – 68 с.
66. Охорона праці в галузі: [лабораторний практикум] / [Е. А. Бондаренко, В. А. Дрончак, О. В. Кобилянський та ін.]. – Вінниця: ВНТУ, 2007. – 116 с.
67. Кобилянський О. В. Основи охорони праці. Ч.1.: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2007. – 183 с.
68. Кобилянський О. В. Основи охорони праці. Ч.2.: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2007. – 171 с.
69. Кобилянський О. В. Безпека життєдіяльності: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський, І. М. Кобилянська, С. Л. Яблочников. – Вінниця: Планер, 2007. – 127 с.
70. Кобилянський О. В. Основи охорони праці: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський, І. М. Кобилянська, С. Л. Яблочников. – Вінниця: Планер, 2007. – 171 с.
71. Терещенко О. П. МВ до опрацювання розділу «БЖД» в дипломних проектах і роботах студ. машинобудівних спеціальностей / О. П. Терещенко, О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2007. – 46 с.
72. Бондаренко Е. А. Основи охорони праці: МВ, програма та контрольні завдання для студентів заочної форми навчання спеціальностей КСМ, ПЗАС, ІСПР / Е. А. Бондаренко, О. В. Кобилянський. – Вінниця: ВНТУ, 2008. – 40 с.
73. Кобилянський О. В. Охорона праці в робітничій професії: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський, В. В. Богачук, В. В. Присяжнюк. – Вінниця: ВНТУ,

2009. – 144 с.

74. Кобилянський О. В. Основи охорони праці: [навч. посіб.] / О. В. Кобилянський, М. С. Лемешев, О. В. Березюк. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 188 с.

75. Кобилянський О. В. Практичні аспекти професійної підготовки фахівців з безпеки життєдіяльності / О. В. Кобилянський // е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». – Вип. 3 [2009]. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog-editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2009_st_10.

76. Кобилянський О. В. Навчання з безпеки життєдіяльності економічних спеціальностей / О. В. Кобилянський // е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». – Вип. №1. – 2010. – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_8/

АНОТАЦІЇ

Кобилянський О. В. Теоретичні і методичні засади формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України. – Вінниця, 2013.

Дисертація містить результати досліджень теоретико-методологічних та науково-методичних основ формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності в майбутніх фахівців економічних спеціальностей. Розроблено структурно-функціональну модель системи підготовки фахівців економічних спеціальностей з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах. Досліджено стан проблеми у філософській, історико-педагогічній, психолого-педагогічній науці та сучасній освітній практиці. Науково обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічну технологію формування загальнокультурних та професійних компетенцій у майбутніх фахівців економічних спеціальностей у процесі вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності.

Визначено і теоретично обґрунтовано підходи та принципи відбору і конструювання змісту освіти з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах. Здійснено експериментальну перевірку ефективності запропонованої технології формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах для забезпечення особистої та колективної безпеки в життєвому середовищі, розв'язання професійних завдань, пов'язаних з гарантуванням збереження життя та здоров'я в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: фахівці економічних спеціальностей, загальнокультурні та професійні компетенції з безпеки життєдіяльності, модель формування компетенцій з безпеки життєдіяльності.

Кобылянский А. В. Теоретические и методические основы формирования компетенций по безопасности жизнедеятельности у будущих специалистов экономических специальностей в высших учебных заведениях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Министерство образования и науки Украины. – Винница, 2013.

Диссертация содержит результаты исследований теоретико-методологических и научно-методических основ формирования совокупности общекультурных и профессиональных компетенций по безопасности жизнедеятельности у будущих специалистов экономических специальностей в высших учебных заведениях. Анализ философской, психологической, педагогической и методической литературы по проблеме подготовки будущих специалистов экономического направления в высших учебных заведениях Украине показал, что продолжается активный поиск эффективной системы обучения безопасности жизнедеятельности. Традиционная система такого образования была рассчитана на приобретение профессиональных знаний, умений и навыков их использования. Усовершенствованная парадигма обучения безопасности жизнедеятельности, как и системы образования вообще, приоритетом высшего образования на современном этапе своего развития считает ориентацию на интересы личности, развитие интеллектуальных способностей и самостоятельности в получении знаний студентами, т.е. на компетентностный подход к образованию.

При проектировании педагогической системы формирования совокупности общекультурных и профессиональных компетенций по безопасности жизнедеятельности нами использованы такие теоретико-методические принципы и подходы: принципы системности, непрерывности, изоморфизма, гомоморфизма, дивергентности и т. п., технологический, личностно-деятельный, квалиметрический подходы. На основе научного анализа психолого-педагогических моделей личности, в частности будущих специалистов экономических специальностей, нами презентована модель формирования совокупности общекультурных и профессиональных компетенций по безопасности жизнедеятельности у студентов высших учебных заведений в процессе многоуровневой системы обучения: профессионально-техническое образование – бакалаврат – магистратура (специалитет) – последипломная подготовка.

Подводя итоги рассмотрения теоретических аспектов синергетического подхода к процессу формирования этих компетенций при подготовке специалистов экономического направления в высших учебных заведениях, подчеркнем, что в нашем исследовании он базируется на интеграции концептуальных положений философии, менеджмента, безопасности жизнедеятельности и педагогики. Основная идея этого подхода заключается в рассмотрении этого процесса как открытой, сложной и самоорганизующейся системы и признании общих законов эволюции такого рода систем.

Социальная ситуация, сложившаяся в нашем обществе, требует формирования у будущих специалистов экономического направления культуры безопасности и риск-ориентированного мышления, ответственности за коллективную и личную безопасность. Поэтому рассмотрены различные аспекты, связанные с сущностью и спецификой практического применения теорий и концепций современного менеджмента. Быстрое развитие менеджмента вызвано теми революционными преобразованиями, которые происходят в науке, технике, педагогике, экономике, во всей системе социально-экономических отношений. Возникновение организаций, которые обучаются, вызванное значительным усложнением всех социально-экономических процессов, появлением новых информационных технологий и их постоянными изменениями, необходимостью постоянного обновления знаний, потребовало и совершенствования как парадигмы обучения безопасности жизнедеятельности, так и образования вообще. Приоритетом высшего образования становится ориентация на интересы личности, развитие интеллектуальных способностей и самостоятельности в получении знаний студентами, т. е. на компетентностный подход к образованию.

Считаем, что рассмотренные инновационные методы и приемы, при их применении в спроектированной педагогической технологии, позволяют изменить акценты в процессе обучения на персонифицированный, деятельностный процесс с доминирующей направленностью на формирование общекультурных и профессиональных компетенций по безопасности жизнедеятельности. В процессе такого обучения актуализируются ценность поисковой деятельности и дидактические цели высокого познавательного уровня, получает развитие личностно-профессиональная готовность к решению вопросов в области обеспечения безопасности жизнедеятельности, формируется главный побудительный мотив учебной деятельности – профессиональный интерес в сочетании с самореализацией и ориентацией на развитие личностных и профессионально важных качеств.

Использование методов игрового моделирования в процессе проведения лабораторных и практических занятий позволяет обеспечить творческий характер процесса обучения, высокую мотивацию обучения, возможность формирования профессиональных знаний, умений, навыков и компетенций. К методам, которые представляют учебно-профессиональную форму деятельности, относится также выполнение выпускных квалификационных работ бакалавра и магистра, тематика которых должна соответствовать специфике будущей профессиональной деятельности. Выполнение этих работ не только стимулирует поиск, творчество, повышает чувство ответственности за конечные результаты обучения, является эффективной формой контроля, но и предусматривает: закрепление и расширение теоретических знаний и практических навыков, которые позволяют безопасно выполнять производственные задания; овладение компетенциями, навыками и умениями исследовательской, экспериментальной и самостоятельной работы, связанными с темой работы. В проектах, выполняемых по заданиям предприятий, решаются актуальные проблемы, имеющие большое значение для конкретной производственной отрасли. Эта форма обучения

требует от студента поиска самостоятельного решения, оригинального подхода к проблеме, осуществления синтеза знаний по вопросам поддержания безопасных условий жизнедеятельности на объектах хозяйствования, результаты которых должны быть отражены в специальном разделе этих квалификационных работ.

В диссертации определены и теоретически обоснованы подходы и принципы отбора учебно-методических материалов по безопасности жизнедеятельности в высших учебных заведениях. Осуществлена опытно-экспериментальная проверка эффективности предложенной технологии формирования совокупности общекультурных и профессиональных компетенций по безопасности жизнедеятельности в высших учебных заведениях для обеспечения личной и коллективной безопасности в жизненной среде, решения профессиональных задач, связанных с обеспечением сохранения жизни и здоровья в условиях опасных и чрезвычайных ситуаций.

Ключевые слова: специалисты экономических специальностей, общекультурные и профессиональные компетенции по безопасности жизнедеятельности, модель формирования компетенций по безопасности жизнедеятельности.

Kobylyansky A. Theoretical and methodological fundamentals of life safety study of future specialists in economics at higher education establishments. – Manuscript.

The dissertation is for obtaining the scientific degree of the doctor of pedagogical sciences in the specialty 13.00.04 – Theory and methods of professional education. – Vinnitsa State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskiy, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Vinnitsa, 2013.

The thesis contains research results of theoretical methodological and scientific-methodological fundamentals of formation the aggregate of general cultural and professional competences of life safety for future specialists in economics. The model of these competences formation in students of economic specialties of higher education establishments is developed. The state of the problem in philosophy, historical pedagogical educational, psychological and pedagogical science and modern educational practice is studied. Pedagogical technology of the formation of aggregate general cultural and professional competences of future specialists in economics is scientifically substantiated and experimentally verified in the course of study the discipline cycle of life safety.

Approaches and principles of selection and elaboration of educational content of life safety discipline in higher education establishments are determined and theoretically substantiated. Experimental verification of the efficiency of the proposed technology of the formation the aggregate of general cultural and professional competences of the life safety at higher education institutions is carried out to ensure personal and collective security in life environment, solution of professional tasks related to guaranteeing the preservation of life and health in dangerous and emergency situations.

Keywords: specialists in economics, general and professional competences on life safety, model of competences formation on life safety.

Підписано до друку 25.04.2013 р.
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. др. арк. 2,54
Тираж 100 прим. Зам № 2013-095

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.